

Liszt Ferenc és magyar kortársai az Országos Széchényi Könyvtár dedikált Liszt-zeneműveinek tükrében

P. ECKHARDT MÁRIA

Szinte lehetetlen feladatra vállalkoznánk, ha össze kívánnánk állítani azoknak a személyeknek a listáját, akikkel LISZT Ferenc hosszú és mozgalmas életében szorosabb kapcsolatba került, még abban az esetben is, ha vizsgálódásainkat egyetlen területre, pl. Magyarországra, és egyetlen csoportra: a muzsikusokra korlátoznánk. Tudjuk, végtelen azoknak a muzsikus kortársaknak a sora, akiket LISZT barátként, tanítványként vagy akár csak mint pályatársakat számon tartott, hiszen szinte alig volt olyan jelentősebb zenei esemény, amelyről ne vett volna tudomást.

LISZT kapcsolatait magyar muzsikus kortársaival a korabeli sajtó anyagának részletes feldolgozása alapján is megvilágíthatnánk, mivel pl. a *Fővárosi Lapok* vagy a *Zenészet* szinte minden olyan rendezvényről tudósít, amelyen a mester részt vett; az utóbbi lap gyakran személyes jellegű hírekkel is szolgál LISZT-re vonatkozólag.¹ Vizsgálódásainkat azonban ezúttal egy szűkebb körre korlátozzuk: olyan személyekre, akiknek LISZT sajátkezű dedikációjával ellátott zeneműveit ajándékozta. A tanulmányunk alapjául szolgáló dokumentumok az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának birtokában vannak.

Bár így a teljességre — vagy akár csak a nagyobb összefüggések megvilágítására — való törekvésről le kell mondanunk, hiszen a dokumentumanyag maga is véletlenszerűen került egybe, úgy érezzük, mégis érdemes a LISZT-ajánlásokat részletesebben analizálni. Így egyrészt a mester életének, működésének fontos vonatkozásaiba, másrészt a korabeli magyar zeneélet számos megnyilvánulásába nyerhetünk bepillantást.

LISZT Ferenc halála után zenei hagyatéka a Zeneakadémia (ma: Liszt Ferenc

1. Ízelítésként álljon itt a *Zenészet* (szerk. id. ÁBRÁNYI Kornél) két számának LISZT-vonatkozású anyaga: 1870, 4. sz. nov. 13. 59. l.: A BEETHOVEN-ünnepély bizottságának meghívó levele LISZT-hez. — 60. l. LISZT levele a szerkesztőhöz, MOSONYI halála alkalmából. — 61. l. LISZT f. hó 16-án érkezik Pestre. Legújabb műve gyász-zenemű MOSONYI emlékére. — 63. l. LISZT válasza a BEETHOVEN-ünnepély rendezőbizottságának levelére. 1870, 5. sz. nov. 20. 73. l. Az esztergomi dalárda levele LISZT-hez. — 75. l. LISZT Pestre érkezett. 18-án b. ORCZY Bódog vezetésével a BEETHOVEN-ünnepély rendezőbizottsága tisztelgett nála. — 76. l. A BEETHOVEN-ünnepélyen LISZT a IX. szimfóniát fogja vezényelni. — 76. l. LISZT elismerően nyilatkozott ORCZY B. *Renegat* c. operájáról. — 78. l. SERVAIS Pestre érkezett, hogy LISZT-nél folytassa tanulmányait. — 80. l. LISZT nyilvános köszönete a születésnapjokívánásokért.

Zeneművészeti Főiskola) tulajdonába került, s így számos igen fontos kéziratát, ill. autográf bejegyzésekkel ellátott nyomtatott kottáját, könyvét őrzik ma is ott.² Mégis, nem kevésbé jelentős az a gyűjtemény, amely vásárlások útján a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában (a Kézirattár, majd a Zeneműtár állományaként) kialakult, s az Országos Széchényi Könyvtár keretein belül jelentékeny mértékben tovább fejlődött.

Ha nem vesszük figyelembe a Kézirattárban, ill. a Zeneműtár hagyatéki gyűjteményében őrzött LISZT-leveleket, a dedikációval ellátott fényképeket, egyéb emléktárgyakat, hanem csak a zeneműveket (kottákat) tekintjük át, 1974 közepén a következő statisztika szemlélteti az Országos Széchényi Könyvtárban található, LISZT keze nyomát viselő anyagot:

a) Eredeti kéziratok LISZT-zenemű (részben teljes, részben töredékes, ill. emléklap jellegű): 40 db.

b) Kéziratok másolt LISZT-zenemű, a szerző korrektúráival, kiegészítéseivel, címfeliratával: 8 db.

c) Nyomtatott LISZT-zenemű, a szerző kéziratok bejegyzéseivel a zenei anyagban: 5 db.

d) LISZT eredeti kéziratok bejegyzései más szerzők kéziratok vagy nyomtatott műveinek zenei anyagában: 2 db.

e) Nyomtatott LISZT-zenemű, eredeti kéziratok dedikációval: 9 db. (Zenei anyagokban LISZT keze nyoma nem fedezhető fel.)

f) Egyéb: 2 db. (Nyomatványok, a címlapon LISZTnek nem személyhez szóló feljegyzéseivel.)³

Az Országos Széchényi Könyvtár nagyvonalú és a lényegre koncentráló gyarapítási politikáját dicséri, hogy 1966 októberétől 1974 májusáig került a könyvtárba az eredeti kéziratok közül 14, a szerző által korigált másolatok közül pedig 2 db.⁴ Ez a nem kis anyagi áldozattal járó fejlesztés azt eredményezte, hogy ma a Nemzeti Könyvtár mondhatja magáénak hazánk legazdagabb autográf LISZT-zenemű gyűjteményét.

Ennek az anyagnak most elsősorban az e) pontban megjelölt részét tekintjük át, kiegészítve 2 kézirattal az a), 1-gyel a b), 1 nyomtatvánnyal a c) pontban megjelöltek közül, melyeknek magyar személyhez, ill. közösséghez szóló kéziratok ajánlása van, valamint az f) pontban szereplő két nyomtatvánnyal, melyeknek címlapján az autográf feljegyzés — ha nem is konkrét személyhez szól — témánk szempontjából érdekesnek bizonyul.

2. PRAHÁCS Margit: *A Zeneművészeti Főiskola Liszt-hagyatéka. = Zenetud. Tanulm.* 7. köt. Bp., 1959, Akad. Kiadó, 429—582. l.: valamint PRAHÁCS Margit: *Liszt Ferenc Emlékmúzeum. Leíró katalógus.* Bp. 1968, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola kiad.
3. Az egyes dokumentumok könyvtári jelzete: a) Ms. mus. 14, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 201, 202, 260, 261, 264, 274, 275, 276, 277, 352, 353, 1.210, 1.683, 3.276, 4.049, 4.050, 4.556, 4.809, 4.869, 4.870, 5.035, 5.094, 5.108, 5.598, 5.599, 5.600, 5.601, 5.632, 5.688. b) Ms. mus. 17, 19, 113/1, 113/2, 273, 3.591, 4.972, 5.093. c) Ms. mus. 18, 3.522; Mus. pr. 10.830/Koll. 1 és Koll. 3; Z 44.852. d) Ms. mus. 291, 1.660. e) Ms. mus. 1.099, 3.005, 3.438; Mus. pr. 3.846, 6.665/Koll. 1 és Koll. 2; Z 47.119; ZR 27; T/1—4. f) Mus. pr. 15.489; ZR 36.
4. Jelzetük: Ms. mus. 4.050, 4.556, 4.809, 4.869, 4.870, 5.035, 5.094, 5.108, 5.598, 5.599, 5.600, 5.601, 5.632, 5.688; ill. 4.972, 5.093. Együttes vételáruk forintra átszámítva: 1 317 237 Ft.

A személyeknek szóló ajánlások kottákat a személyek betűrendjében ismer-
tetjük; a nem személyeknek szóló dokumentumok a sor végére kerülnek, kelte-
zésük időrendjében.

Az ismertetett zeneművek a következők:

Könyvtári jelzet	A személy, akihez az ajánlás szól	Az ajánlás kelte	Dokumen- tumsorozat
1. Z 47.119	ÁRKÖVY Józsefné	1884. II.	e)
2. Mus. pr. 3.846	BULYOVSKY Lilla	1875. III. 3.	e)
3. Ms. mus. 14	ENGESZER Mátyás	1878. XII.	a)
4. ZR 27	ERKEL Ferenc	1878. II.	e)
5. Mus. pr. 6.665, Koll. 1.	FESTETICS Leó	keltezés nélkül (1840—41?)	e)
6. Ms. mus. 3.005	FESTETICS Leóné	1871. III.	e)
7. Ms. mus. 1.099	HODOLY Elek	1885. III.	e)
8. Ms. mus. 3.522	RICHTER János	1873. IX. 19.	c)
9. Ms. mus. 113/1	SZERDAHELYI Ede	keltezés nélkül (1851?)	b)
10. T/1—4	THERN Károly	1879. I.	e)
11. Ms. mus. 3.438	VÉGH János és neje	1878. II.	e)
12. ZR 36	a szegedi árvízkárosultak javára adott pesti kon- cert emlékére	1879. III. 27.	f)
13. Mus. pr. 15.489	„A 4 whisteló” előadásá- nak emlékére	1880. I. 27.	f)
14. Ms. mus. 1.210	emléklap a <i>Magyar Sa- lon</i> olvasói részére	keltezés nélkül (megjelent 1886-ban)	a)

1.

Az első dokumentum, melyet ismertetünk, gyűjteményes kötet, mely LISZT-
nek VERDI műveiből készített valamennyi *zongoraátíratát*, ill. *parafrázisát* tartal-
mazza. Ajánlása ÁRKÖVY Józsefné HODOLY Katalinnak szól.

LISZT munkásságában jelentős helyet foglalnak el a más szerzők műveiből
készült zongoraátíratok. LISZT „feltételezte az átíratnak, mint a zeneművészet
sajátos műfajának teljes értékű létjogosultságát. ... Az átírást alkotó-, nem
pedig mechanikus munkának tekintette, tiltakozott az ellen, hogy az átíratban
csupán reprodukciót lássanak. ... Az átírat szerinte nem fénykép, hanem met-

szet, vagyis minta ihlette, de önálló értékű alkotás.”⁵ Bár ma már ritkán találkozunk a hangversenygyakorlatban átíratokkal, hiszen minden lehetőség megvan az eredeti művek megszólaltatására, nem becsülhetjük le LISZT ezirányú tevékenységének jelentőségét. Az 1973 tavaszán újjáalakult magyar Liszt-Társaság azóta tragikus hirtelenséggel elhunyt társelnöke, CSANÁDY György, így méltatta LISZT művészetének ezt a területét: „Amikor megindult gyönyörűséggel hallgatjuk Liszt ‚zongorapartitúrákba‘ foglalt átírataiban megszólaló Beethoven, Schubert, Schumann, Mendelssohn, Verdi, Wagner, Erkel, Glinka és mások alkotásait, akkor nem csupán a zseni különleges művészetét élvezzük, hanem becsüljük is a mai ember értelmével csaknem hanglemezpótlónak tekinthető átíratok bravúráját mint zenei propagandát. Egyik leghatásosabb módszere volt ez az általa felismert új tehetségek ajánlására, népszerűsítésére. Liszt ezzel is, mint valamennyi műfajával, arra törekedett, hogy az élő zenekultúra számára törje az utat a szélesebb körű közönséghez.”⁶

A máig is legrészletesebbnek nevezhető — bár korántsem tökéletes — LISZT-műjegyzék, Peter RAABE munkája,⁷ külön csoportba sorolja LISZT zongoraátíratait. Ezek között legnagyobb számban BEETHOVEN, SCHUBERT, WAGNER és BERLIOZ művei szerepelnek; de az olasz opera korabeli kiválóságai: BELLINI, ROSSINI, VERDI is számos parafrázis, fantázia, reminiscencia vagy egyszerű átdolgozás megírására ihlették LISZTET. Az első kettőnek műveiből főként korai, virtuóz éveiben készített átíratokat, VERDIÉBŐL jóval később is.

A Z 47.119 jelzetű, díszes kiállítású kotta piros félbőr kötésén a következő arany borítócím áll: „F. LISZT / TRASCRIPTIONI SU OPERA DI VERDI.” A gyűjteményes kötetet az olasz RICORDI cég adta ki. Az előzéklap versóján öregkori LISZT-portré látható, melyet D. PAOLOSI rajzolt. Az átíratok, melyek a kötetben szerepelnek, sorrendben a következők (zárójelben megadjuk P. RAABE műjegyzékéből az ill. mű sorszámát): 1. *Miserere du Trovatore*. (R. 266.) — 2. *Ernani de Verdi*. (R. 265.) — 3. *Rigoletto de Verdi*. (R. 267.) — 4. *Don Carlos de Verdi*. (R. 268.) — 5. *Aida di G. Verdi. Danza Sacra e Duetto finale*. (R. 269.) — 6. *Réminiscences de Boccanegra de Verdi*. (R. 271.) — 7. *Agnus Dei de la Messe de Requiem de G. Verdi*. (R. 270.) — 8. *Salve Maria de l'opéra de Verdi Jérusalem*. (R. 264.)

Bár nem kolligátumról van szó, valamennyi mű lemezszáma különböző; a kötetnek önálló lemezszáma nincs. Nyilvánvaló, hogy a gyűjteményt a meglévő Ricordi-klisék felhasználásával állították össze. RICORDI ugyanis előzőleg már megjelentette egyenként is valamennyi művet — kettőt közülük: az *Aida*, ill. a *Requiem* részletét más kiadó addig nem is publikálta.

Az ajánlás a címlapon a következő: „*Madame Catherine Arkövy — | très affectueux hommages | FLiszt | Février 84*”.

5. MILSTEJN, Jakov Iszakovics: *Liszt*. Bp. 1965, Zeneműkiadó. 1. köt. 178. l. — A szerző a 177–185. lapokon részletesen elemzi LISZT átírói tevékenységét, az átíratok különféle fajtáit (Bearbeitungen, Fantasien, Reminiszenzen, Illustrationen, Paraphrasen, Partitions de piano, Klavierpartituren, Transkriptionen, Übertragungen — a szerző elnevezései szerint).
6. A beszéd 1973. okt. 22-én, LISZT születésnapján hangzott el, amikor a Liszt-Társaság emléktáblát helyezett el a volt Hét Választófejedelem fogadó épületén (Bp. V., Váci utca 9). Itt adta LISZT 1823-ban első pesti hangversenyét.
7. RAABE, Peter: *Liszts Schaffen*. Stuttgart—Berlin 1931, Cotta. Reprintje, pótlásokkal: Tutzing 1968, Schneider.

Tekintve, hogy a VERDI-átiratok közül a legkésőbb, 1882-ben keletkezett *Réminiscences de Bocanegra* önálló kiadványként először 1883-ban jelent meg, az ajánlás 1884 februári dátumát figyelembe véve, a gyűjteményes kötetet 1883-ra vagy 1884 legelejére datálhatjuk.

LISZT e népszerű átíratait ÁRKÖVYNÉ HODOLY Katalinnak ajánlotta. ÁRKÖVY József (1851—1922) orvosprofesszor nevét a magyar tudomány nagyjai között tartják számon. Orvosi diplomáját a budapesti egyetemen szerezte; a fogászatra és a szájszészetre specializálta magát, ismereteit külföldön is (Londonban) elmélyítve. 1880-ban saját költségén nyilvános sztomatológiai intézetet nyitott Budapesten. ÁRKÖVY-t tartják a magyarországi tudományos fogászat megalapítójának. Tudását nemcsak a gyakorlatban (saját intézetében, később a Rókus kórház fogászati osztályán, majd az újonnan alapított fogászati klinikán) kamatoztatta, hanem tudományos publikációk útján, s mint egyetemi tanár, előadásaiiban is közkinccsé tette. A művelt orvosprofesszor házában LISZT is megfordult; a korabeli sajtó beszámolt egy 1885. febr. 22-én ÁRKÖVYNÉ-nél rendezett zenei estélyről, melyen LISZT az egybegyűlteket a 2. *Szerelmi álmok* és a SCHUBERT keringői nyomán készült *Soirées de Vienne* előadásával bűvölte el.⁸

LISZT kapcsolata az ÁRKÖVY-házaspárral azonban nem a férj, hanem a feleség útján jött létre. Erre már akkor is gondoltunk, amikor még nem ismertük „Madame Catherine Arkövy” leánynevét. PRAHÁCS Margit kitűnő levélgűjteményében (*Franz Liszt. Briefe aus ungarischen Sammlungen 1835—1886*. Bp., 1966. Akad. Kiadó) szerepel ugyanis egy „Frau Katalin Arkövy”-hez írt levélke, melyben LISZT a házvezetőnőjét ajánlja be ÁRKÖVY doktorhoz fogászati kezelésre.⁹

Az orvostörténeti szakirodalomban bukkantunk rá ÁRKÖVYNÉ leánykori nevére.¹⁰ HODOLY Katalint a zenetörténet is számon tartja. Egy múlt századi magyar zenei lexikon, SÁGH Józsefé, így ír róla:

„Hódoly Katalin, szül. 1851-ben Pálov nevű ungmegyei kies falucskában, hol összes tanulmányainak — s így a zongorajátéknak alapismereteit is egy nevelőnőtől sajátította el. A zongora iránt tanúsított hajlam s kedv csakhamar azon elhatározásra bírta, hogy a művészetet válassza kísérőjének az életben. ... 1870-ben Budapesten már Sipos[s] Ant[al] ismert nevű zong. művészünknél folytatta tanulmányait; később mint tehetséges tanuló Liszt Ferenchez került s három télen át szorgalmasan tanulva haladt előre. Kezeinek gyöngésége ma akadályozza egyedül a művészi pályán maradni s habár nyilvános működése nem ritkán eredménydús volt, mégis inkább zongoratanítással iparkodik a művészet előnyére lenni. 1877-dik évben a „Nemzeti zenedé”-hez neveztetett ki zongora-tanárnőnek, hol buzgó s szakértő működéssel vezet az I., II. és III. leányosztályt.”¹¹

8. *Egyetértés* c. napilap 1885. II. 25-i híre.

9. PRAHÁCS Margit: *Franz Liszt. Briefe aus ungarischen Sammlungen 1835—1886*. Bp. 1966, Akad. Kiadó. (A továbbiakban: Pr.) 461. sz. levél, keltezése: vlsz. 1881 elején. — PRAHÁCS még nem ismerte ÁRKÖVYNÉ leánykori nevét; egy 1938-ból származó levél alapján azonban annyit tudott róla, hogy saját bevalása szerint zongoraművész, LISZT-tanítvány volt.

10. Az Orsz. Orvostörténeti Múzeum szíves közlése az adattár alapján, ill. MORELLI Gusztáv: *Árkövy József*. = Az Orsz. Orvostört. Könyvtár Közleményei. 1957/6—7. sz.

11. SÁGH József: *Magyar zenészeti lexicon*. Bp. 1879, Táborosky és Parsch. 149—150. l.

HODOLY Katalin művészi pályafutása, LISZTtel való megismerkedése a korabeli sajtó alapján is nyomon követhető. Az első kritika a fiatal művésznő nyilvános szerepléséről 1871 májusában jelent meg:

„Most ismét egy új — s ez úttal női — zenészeti kiváló tehetségre van alkalomunk fölhívni a zenevilág figyelmét. . . . Hodoly Kati k.a. e kiváló tehetség. Alkalomunk volt e napokban zongorajátékával és zenészeti képzettségével megismerkedni, s örömeinkre szolgál felőle konstatálhatni, hogy a művészeti pályán — melyre magát jelenleg képezi — a legszebb jövőt jósolhatjuk számára . . . a zongorajátékban Sipos[s] Antal (e jeles zongoratanár) s egyéb tudományokban e kitűnő női képezde [t.i. a Nőképző Egylet Leánynevelője] országos hírv tanárainak vezetése mellett.”¹²

LISZT 1872-ben hallotta először HODOLY Katalin zongorajátékát:

„Hodoly K. k.a. (Sipos[s] A. tanít.) — kiről egy ízben már megemlékeztünk e lapok hasábjain — a múlt napokban Liszt F.-nek is be lón mutatva, ki vele több zongoradarabot is játszott négy kézre. A mester igen elismerőleg nyilatkozott tehetsége és képessége felett s őszinte felbuzdító szavakat intézett hozzá további kitartó buzgalmát és tanulmányozását illetőleg. A k.a. a zongoraművészetén kívül az elméleti zenetudományban is szorgalmasan műveli magát még pedig annyi odaadás és buzgósággal, mennyivel — erőszben kivált nőknél — csak nagyon ritkán lehet találkozni.”¹³

1872. március 12-én HODOLY Katalin a kritika elismerését vívta ki, amikor mesterével, SIROSS Antallal, LISZT *Rákóczi-induló*jának kétzongorás átíratát adta elő.¹⁴ — 1874 tavaszán a művésznő már mint LISZT-tanítvány szerepel a Liszt-egylet egyik hangversenyének előzetes műsorismertetésében:

„A mint értesültünk, a műsor előadandó darabjai közt lesz egy négykezű zongora darab is Liszt *Göthe-induló*ja, melyet a mester két tanítványa Hodoly Katalin k.a. s Pinner M[ax] úr fognak előadni.”¹⁵

Amikor a fentebb idézett lexikoncikk megjelent HODOLY Katalinról — 1879-ben, — a művésznő a Nemzeti Zenede zongoratanára volt. Neve a Zenede tanárainak névjegyzékében azonban csak az 1877/78-as, illetve az 1878/79-es tanévben szerepel: rendkívüli tanár volt a zongora tanszakon.¹⁶ 1879-ben arról tudósítanak, hogy „Pettkó Fáni és Hodoly Katalin zongora-tanárnők ez évben megváltak az intézettől”.¹⁷ Bár indoklás nem szerepel, szinte bizonyosra vehetjük, hogy HODOLY Katalin az ÁRKÖVY Józseffel kötött házasság miatt vonult vissza a zenepedagógiai munkától. Nyilvánvaló, hogy attól kezdve — mint ez abban a korban, egészen kivételes esetektől eltekintve, szinte kötelező szokás volt — kizárólag férjének kellett élnie, akinek tudományos karrierje egyre magasabbra ívelt, s társadalmi tekintélye is ezzel arányban növekedett. HODOLY Katalin neve a továbbiakban sem hangversenykrónikákban, sem tanári névjegyzékekben nem fordul elő. Zenei kapcsolatait már csak társas összejövetelek keretein belül ápolhatta; ezeknek egyike lehetett a már említett zeneestély, melyre LISZT is hivatalos volt.

12. *Zenészet*i Lapok 1871/31. sz. 496. l.

13. *Zenészet*i Lapok 1872/19. sz. 302—303. l.

14. *Zenészet*i Lapok 1872/25. sz. 396. l.

15. *Zenészet*i Lapok 1874/2. sz. 16. l.

16. VAJDAFY Emil: *A Nemzeti Zenede története*. Bp. 1890, Athenaeum. 151. l.

17. VAJDAFY i. m. 95.l.

Ha HODOLY Katalinról nincs is további adatunk, férjéről annál részletesebben megemlékezik az orvostörténeti szakirodalom, hiszen ÁRKÖVYnek köszönhető többek között a budapesti sztomatológiai klinika létrejötte is. MORELLI Gusztáv, az egyik ÁRKÖVY-tanítvány, mesteréről írt tanulmányában — a magánjellegű visszaemlékezések között — néhány szóval beszél a feleségről is. „Ugyanez év nyarán [1903-ban] a nála szokásos meghívásban volt részem a klinika doktoraival együtt egész napra Tahin levő, nagyszabású villájába. Itt grandseigneuri módon fogadott és vendégtelt meg; és neje, Hodoly Katalin és Richard fia társaságában töltöttük a napot. Ez kedves, velem kb. egykorú fiatalember volt,¹⁸ aki már akkor egy tudományos közgazdasági könyvet is írt. Későbbben zavaros életkörülmények között külföldön halt meg. A ház asszonya, akit mindenki nagy tisztelettel vett körül, házasságában nem volt boldog és fia elvesztése után, mint elvált, majd sokáig mint özvegy, Bécsben fejezte be életét 1941-ben, 90 éves korában.”¹⁹ — Nem tartjuk kizártnak, hogy a házastársak közötti harmónia hiánya az igen tehetséges és szellemileg önálló asszony zenei pályájának kényszerű megszakítására vezethető vissza. Ha valaki oly nagy ambícióval és annyi sikerrel kezdi meg működését, mint HODOLY Katalin, akit az akkoriban Pesten rendszeresen még nem tanító LISZT méltónak ítélt, hogy saját maga képezze tovább, az nehezen nyugszik bele a reprezentatív orvosfeleség szerepébe. Az emancipált nő lázadására más LISZT-nőtanítványoknál — pl. VARGA Vilma esetében — teljesen egyértelmű példát is találunk.²⁰

2.

Következő dedikált LISZT-kottánk, a Mus. pr. 3.846 jelzetű *Prometheus* zongorakivonat egy híres magyar színésznő, BULYOVSZKY Lilla tulajdona volt. Ajánlása: „*Frau Lilla von Bulyovsky, — | verehrungsvoll, und | dankbar | F. Liszt | 3ten März, 1875 — | Budapest*” egy jelentős LISZT-hangverseny emlékéért idézi. A piros egészborbe kötött, aranyozott borítócímű kotta belső címlapjának üres versójára fel is ragasztottak egy hangversenyműsort, mely fényt vet a LISZT-ajánlás okára és körülményeire. A műsor — magyar, ill. német nyelven — a következőkről tudósít:

„Szerdán, folyó évi Mártius 3-án [a német szövegben az év is megjelölve: Mittwoch den 3-ten März 1875.] esti 8 órakor a városi vigarda kis termében Karok Herder ily című költeményeihez: „A felszabadított Prometheus’ Liszt Ferencz-től. Magán énekrészek: Bogisits Mihály, Scherrübl Nándor, Láng Fülöp, Kószeghy Károly. Karok: a budapesti Liszt-egylet. A bevezetést képező symphoniai költeményt és a zenekar-kíséretet két zongorán előadják a szerző és Sipos[s] Antal. Az énekrészeket összekötő szöveget szavalja Bulyovzky[!] Lilla úrhölgy...”

BULYOVSZKY Gyuláné SZILÁGYI Lilla (1833–1909) színésznő és író nő már mint gyermeklány is gyakran fellépett a pesti Nemzeti Színházban. 1847-ben már a színház legjelentősebb művésznői közé számították. 1856-ban ismerkedett meg LISZTrel, aki az *Esztergomi mise* bemutatója miatt augusztus elejétől egy hónapig Magyarországon tartózkodott. Ettől kezdve BULYOVSZKY Lilla egész

18. MORELLI Gusztáv (1879–1960) ekkor 24 éves volt.

19. MORELLI i. m. 76–77. l.

20. PAPP Viktor: *Liszt Ferenc élő magyar tanítványai*. Bp. 1937, Dante. 111. l.

életén át lelkes LISZT-rajongó maradt, amiről tanúskodik néhány, levelezésükből nyilvánosságra hozott írás is. — LISZT igen kedvelte és sokra értékelte a nagy tehetségű színésznőt, a vonzó egyéniségű asszonyt. Megismerkedésük évében, közvetlenül LISZTnek Pestről történt elutazása után, levélváltás zajlott le kettesük között, melynek két, LISZT által írt darabja szerepel a PRAHÁCS-féle levélgyűjteményben (89. és 90. sz.). Míg az első levél, melyben többek között weimari látogatásra is hívja a színésznőt, bensőséges baráti kapcsolatra is utal a szokványos udvariassági formulák („Permettez-moi donc, Madame, de compter un peu sur la gracieuseté de votre mémoire . . .” stb.) mellett, addig a másodikkal LISZT ügyesen és udvariasan leszereli BULYOVSZKY Lilla túlzásba vitt rajongását.

1859-ben, amikor a művész úgy határoz, hogy drámai adottságait külföldi színpadokon is próbára teszi, LISZT figyelemmel kíséri fellépéseit, s bizonyos jelek alapján arra következtethetünk, hogy támogatja is a kezdeti lépéseknél.²¹ Breslauban, Weimarban, Meiningenben történt sikeres vendégfellépései után BULYOVSZKY Lilla a drezdai udvari színházhoz szerződött, ahol ő kapta meg a legjelentősebb női főszerepeket (pl. Júliát, Opheliát, az Orleansi Szűzet).

Magyarországon a hatvanas évektől kezdve már csak mint vendégszereplő lépett fel. Kiváló tehetségét és Lisztrhez fűződő két évtizedes barátságát ismerve, mégis könnyen megérthetjük, mért éppen őt kérte fel a mester a *Prometheus* pesti bemutatóján, 1875. március 3-án, az összekötő szövegek elmondására. „Holnap a Liszt-egylet előadja a Prometheus-kórusokat — Pohl szövegével, melyet Bulyovszkyné asszony szavall majd el, gothai emlékeket idézve”²² — írja LISZT 1875. március 2-án WITTEGENSTEIN hercegnőnek.

Pesten a *Prometheus* magyarul hangzott el; az egész előadógárda is magyar volt. Nyilván külön erre az alkalomra készült az a kétnyelvű, FANDA és FROHNA könyvnyomdájában, Budapesten nyomtatott kis füzetecske, melyet az OSZK példányába az 1. lapon levő tartalomjegyzék után kötöttek be, s amely a következő címet viseli: *Szöveg Liszt Ferencz felszabadított Prometheusához. Pohl Rikárd után Ábrányi [Kornél]. — Text zum ‚Entfesselten Prometheus‘. In Musik gesetzt von Franz Liszt.* A kis füzet az összekötő szövegek előtt egy — szintén kétnyelvű — előszót is tartalmaz, melyet LISZT Ferenc írt (feltehetőleg francia nyelven, mert a német bevezető alatt Peter CORNELIUS neve áll fordítóként). Ebből idézünk most — a magyar változathól —, mert ez az előszó röviden összefoglalja a mű történetét és koncepcióját.

„A Herder-szobor leleplezését Weimar 1850-ben ünnepelte — így szól a szerző műve előszavában — elhatározván, hogy az ünnepélyes nap estélyén[!] díszelőadást tart a színházban kizárólag e nagy költő, e nagy gondolkodó tiszteletére. Karénekei s a drámai formát inkább megközelítő költeményei közül, a ‚Felszabadított Prometheus‘-t választottam, (egyikét e válfajba tartozó műveinek, melyből legtisztábban kicsillámlik e férfiú lelkinemessége[!], kit a világ a humanitás apostolának nevez) megzenésítendő a költemény lyrai részleteit, mely[!] tulajdonkép erre volt szánva. A készített szerzeményhez — mely nyitányul szolgált — chórusokat is csatolék, fen[ntartva magamnak, hogy ezeket később, akár a színpadi, akár a hangversenyi előadás mérve szerint összesítsem; az akkori előadás kivételes lévén, miután — hogy

21. PR. 112. sz. levél, ill. annak jegyzetei.

22. «Demain, exécution des choeurs du Prométhée par le Lisztverein — avec le texte de Pohl que déclamera Mme Bulyowski de Gothaique souvenance.» LA MARA (LIPSIVS, Marie): *Franz Liszt's Briefe*. VII. Bd. Leipzig, 1902, Breitkopf u. Härtel. (A továbbiakban: Br. VII.) Nr. 85.

a nagy bölcsész műve ne csorbuljon — azt a maga egészében adattam elő, bármennyire alatta áll is a dráma létező igényeinek.²³ ... Balsors és dicsőség! így összefoglalva e nagyon is igaz mese alapeszméjét, annak csakis viharos, vészes, zivatar nyomott kifejezést adhattam. A mély végtelen szenvedés, mely kitarása által végül győzedelmeskedik: ez képezi művem zenei jellegét.”

A *Prometheus* először 1855-ben, partitúra alakjában jelent meg Weimarban, WALTER kiadásában. Később, 1861-ben, a lipcei KAHNT-cég megvásárolta a kiadás jogát. Ez a BULYOVSKY Lillának ajánlott zongorakivonat is KAHNTNál jelent meg. A kotta lemezszáma (1711) alapján megállapítható, hogy kiadására 1874-ben került sor.²⁴ Így tehát a mű pesti előadásakor a zongorakivonat már rendelkezésre állott.

Érdekes, hogy a kottában több helyütt apróbb-nagyobb kéziratos javításokra bukkanunk; ezek azonban nem LISZTTŐL erednek. Főleg pedál- és dinamikai jelzésekről van szó, de akad egy-egy hangjavítás is. Hogy ki írta be ezeket a kottába, s milyen célból, azt nem tudjuk; — azt sem, hogy mindez az ajándékozás előtt vagy után történt-e. Az viszont biztos, hogy a kottát még az ajándékozást megelőzően kötötték a piros díszkötésbe („Mehner V. könyvkötészetében, Pesten”), hiszen LISZT ajánlása a kötésnél beillesztett előzéklapon található. Nyilván maga LISZT adott utasítást arra is, hogy a pesti előadás alkalmából megjelent két nyelvű szöveget kössék be a tartalomjegyzék után.

BULYOVSKY Lilla nemcsak színésznőként írta be nevét a magyar kultúrtörténetbe. Irodalmi tevékenységet is folytatott. Jónéhány színdarab magyarrá fordítása mellett novellákat, útirajzokat készített, melyek részben különféle lapokban, részben önállóan, könyv alakban jelentek meg. — Az 1875 után nyugalmába vonult művésznő egy LISZT-hez írt levele (1879. X. 28.) kitűnő stílusával, elevenségével, közvetlenségével egyrészt a gyakorlott írónőt, másrészt a mester iránt még akkor is szinte áhítatos rajongást tanúsító barátnőt állítja elénk: „Mélyen tisztelt Mester, uram és pártfogóm! Amikor ma rendezgettem a könyvtáramat, egy egészen apró kis imakönyv került a kezembe, amelyet első boroszlói vendéjátékom alkalmával (tehát első diadalaim kellős közepén) a Zedlitz szállóban az Ön híres kezéből voltam szerencsés megkapni. — Istenem, micsoda emlékek; fogtam a szent könyvet, s már nem tudtam többé elolvasni az apró betűket, ekkor akaratlanul is könnyek toluultak szemembe, s így kiáltottam fel: „Lilla, a te időd lejárt!” ...”²⁵ — Bizonyosak lehetünk benne, hogy — ha nem is „első diadalainak” időszakára emlékeztette — BULYOVSKY Lilla hasonló becsben tartotta a *Prometheus* neki ajánlott példányát is.

23. 1850. aug. 24-én volt a szcenikus előadás a weimari Hoftheaterban. Ugyanott tartották a hangversenyszerű előadást 1857-ben, R. POHL összekötő szövegével.

24. DEUTSCH, Otto Erich: *Musikverlagsnummern.* 2. verb. Aufl. Berlin 1961, Mersoburger. A lemezszámok alapján megállapított datálások e munka adatai.

25. „Hochgeehrter Herr Meister, Mein Herr und Gönner! Als ich heute meine Bibliothek arrangirte, kam mir ein ganz klein wintziges Gebetbuch in die Hand, welches ich bei meinem ersten Gastspiel in Breslau (also in Mitte meiner ersten Triumphe) im Hotel Zedlitz aus Ihrer berühmten Hand das Glück hatte zu erhalten. — Mein Gott, welche Erinnerungen; ich nahm das heilige Buch und konnte die kleinen Buchstaben nicht mehr lesen, dann kamen unwillkürlich Thränen in meine Augen und ich rief aus: „Lilla Deine Zeit ist um!“ ...“ LA MARA (LIPSIUS, Marie): *Briefe hervorragenden Zeitgenossen an Franz Liszt.* III. Bd. Leipzig, 1904, Breitkopf u. Härtel. Nr. 268.

Az OSZK LISZT-kéziratainak egyik legjelentősebbike, az Ms. mus. 14 jelzetű *Via crucis*, tulajdonképpen három egybekötött részből áll. Ezek közül ajánlás csak a középsőn található: „Canto. (Für den Regens Chori Engesser)”. LISZTnek e kései kompozíciója (kéziratunk első részének végén így kelezve: „Decembre [18]78 FL”), mely Jézus keresztútjának állomásait eleveníti meg előttünk a zene kifejező erejével, vegyeskarra, énekszólókra és orgonára íródott. Az orgonát zongora vagy harmónium is pótolhatja. — Kéziratunk első része a mű zongora- vagy orgonakiséretes partitúrája.²⁶ Ez az első 18 foliót foglalja el. Egy üres folió közbeiktatása után következik a „Canto” feliratú vokális partitúra, mely mindössze 5 levélnyi terjedelmű. Végül a mű négykezes zongoraváltozata a harmadik rész; ez a 25. levél versójától a 49. rectójáig terjed.

Ki volt ez a „Regens Chori Engesser”, akinek LISZT a *Via crucis* vokális partitúráját ajánlotta? ENGESZER (ENGESSZER, ENGESSER) Mátyás (1812—1885) egyházkarnagy és zeneszerző nevét LISZT leglelkesebb és legtevékenyebb hívei között tartjuk számon. A bonyhádi kántor-tanító fia — az apai példát követve — egész életét a zeneoktatásnak és az egyházzenenek szentelte. Első állását — mint kántor — Kalocsán nyerte el, majd 1840-ben énektanárnak választották meg Pesten a „Hangászegyleti Zenedé”-nél (a későbbi Nemzeti Zenedénél), melynek javára ugyanez év januárjában LISZT is hangversenyezett. ENGESZER 1846-ban belvárosi kántor lett, s amikor 1871-ben ezt az állást egybekötötték a karnagyi tisztséggel, ő foglalta el az elhunyt BRÄUER Ferenc helyét mint belvárosi karnagy.

Személyes ismeretsége és barátsága LISZTtel az 1856-os esztendőig nyúlik vissza, amikor az *Esztergomi misét* — az augusztus 31-i esztergomi ősbemutató után elsőként — a pesti belvárosi templomban is bemutatták (szept. 4-én). Bár nem ENGESZER vezényelt, az előkészítésben s a mű sajtóbeli népszerűsítésében nem kis részt vállalt. Maga LISZT is sokkal kiválóbbnak ítélte ezt a pesti előadást, mint az ősbemutatót. WITGENSTEIN hercegnőhöz írt beszámolójában ENGESZER cikkéről is említést tesz: „Tegnap a misémet csodálatosan adták elő a pesti plébániatemplomban, amely alig bírta befogadni az érdeklődők hatalmas tömegét, akiket ez az előadás vonzott oda. Az akusztika sokkal jobb volt, mint Esztergomban, s az előadóegyüttes még sokkal diszponáltabb, sokkal jobban behatolt művem értelmébe. De ez rendkívüli megindultságot is eredményezett. Mint elmesélték nekem, sokan sírtak . . . Singer elküldi majd Önnek a Lloydot s egy cikket, melyet Engesser publikált.”²⁷

26. A partitúra helyenként orgona-, másutt zongorakiséretet tüntet fel. Miután a Zeneművészeti Főiskola Könyvtárában található a mű orgonapartitúrája, melyre LISZT a következőket jegyezte fel: „Die Clavierarrangements 2 und 4 händig sind in mehreren Stellen nach dieser Orgel Partitur zu corrigiren“, — feltehető, hogy az OSZK kézirata a zongorás variáns.
27. «Hier, ma Messe a été admirablement exécutée à l'église paroissiale de Pesth, qui contenait à peine l'énorme foule des curieux que cette exécution avait attirée. La sonorité était de beaucoup meilleure qu'à Gran, et le personnel encore plus dispos et plus pénétré du sens de mon oeuvre. Aussi a-t-elle produit une émotion prodigieuse. D'après ce qui m'a été raconté, beaucoup de personnes pleuraient. . . . Singer vous aura envoyé le *Lloyd* et un article publié à part par Engesser.» Br. IV. Nr. 237. Keltezése: 1856. IX. 5.

Ismeretes, hogy LISZT kapcsolatai a belvárosi plébániatemplommal a későbbiekben is igen szorosak maradtak. Az 1865., 1867., 1869. és 1870. évben (amikor még nem volt Pesten állandó lakása) LISZT pesti tartózkodásai idején SCHWENDTNER Mihály belvárosi apátplébánosnál lakott, s bizonyára gyakran volt alkalma találkozni a templom kántorával, ENGESZERrel, akit a magyar zenei életben ekkor már mint zeneszerzőt is — elsősorban mint egyházi kompozíciók és egyéb kórusművek szerzőjét — nagyra becsültek.

1870. december 18-án a *Zenészeti Lapok*ban a következő hír jelenik meg:

„Liszt Ferencnél múlt kedden egy 12 tagból álló női küldöttség tisztelegget, s őt arra kérte fel, hogy engedné meg, miszerént az Engeszer Mátýás zenedei tanár neje által indítványozott és már meg is alakított 'női zene egyesület'-et az ő nevére keresztelhesék. ... Beleegyezett.”

MARSCH Katalin, ENGESZER Mátýás második felesége, énekesnő lévén, részben magára vállalhatta a „Liszt-egylet” megtisztelő elnevezést viselő női kar vezetését; mégis, bizonyosak lehetünk benne, hogy az irányítás főként a kórusvezetésben gyakorlottabb ENGESZERre hárult. A női Liszt-egylet 1872-ben január 28-án rendezte az első, március 10-én pedig második matinéját. A két hangverseny közötti időszakban pedig egy nevezetes esemény játszódott le:

„A belvárosi templomban múlt vasárnap” — írja a *Zenészeti Lapok* 1872. febr. 11-i, vasárnapi száma — „Liszt 'missa choralis'-át adták elő Engeszer M. belvárosi egyházi karnagy igazgatása mellett. Az előadásban a Liszt-női énekegyületen s a nemzeti színház több elsőrendű énekesén kívül résztvett egy — körülbelül 30 énekesből állott — férfikar is, mely különösen e célra alakult egybe.”

Az alkalmilag összeállt férfikar ENGESZER vezetésével 1873 tavaszától állandó társulatként kezdett működni. A *Vasárnapi Ujság* 1873. márc. 16-i száma így ad erről hírt:

„Új énekegyület alakult fővárosunkban, Engeszer Mátýás vezetése alatt. Neve: 'Férfi-Liszt-egylet'. Női már régebben alakult.”

Az 1873 novemberében megrendezett nagy pesti LISZT-jubileum alkalmával a két egylet együttesen adta elő GOBBI Henrik *Liszt cantatéját*; a későbbiekben mint vegyeskar működtek tovább.

A kortárs, SÁGH József, így értékeli ENGESZER tevékenységét a Liszt-egylet élén: „E téren ritka ügybuzgalmat és tevékenységet fejtett ki s átaljában ő egyike ama hazai művészeknek, ki[!] a magyar zenészeti mozgalmakban, mindenkor és minden irányban tevékeny részt vett s benne a hazai zenészeti ügy egyik legügybuzgóbb s legtevékenyebb harcosát tisztelheti.”²⁸

A Liszt-egylet hangversenyein legtöbbször maga LISZT is megjelent; több ízben maga kísérte az együttest (pl. a *Prometheus* már említett előadásakor 1875. március 3-án). Az egylet matinéinak nagy részét SCHWENDTNER apát szalonjában, válogatott közönség: neves művészek és műbarátok jelenlétében rendezték meg.

ENGESZER a Liszt-egylet karnagyaként oroszlánrészt vállalt LISZT műveinek

terjesztésében, népszerűsítésében. Belvárosi karnagyi pozícióját is arra használta fel, hogy a mester minél több alkotását szólaltassa meg templomában. (Az ő zenei vezetése alá tartozott a pesti ferences templom is.) Így érthető, hogy LISZT órá gondolt a *Via crucis* magyarországi bemutatójával kapcsolatban. (Ideális elképzelése szerint — mint ezt a *Via crucis*hoz írt előszóból megtudjuk²⁹ — a keresztút színhelye a mártírok véréből öntözött római Colosseum lett volna, ahol a *Via crucis*nak egy hatalmas harmónium kíséretével kellett volna felhangoznia.)

Annál meglepőbb, hogy LISZT e kései remekműve, melyen csaknem öt teljes éven át dolgozott, keletkezése után több mint fél évszázaddal: 1929-ben került először bemutatásra! Nyomtatásban pedig még ennél is később: 1936-ban, a régi LISZT-összkiadás V/7. kötetében jelent csak meg.³⁰ Pedig LISZT — mint ezt egy, a regensburgi PUSTET egyházzenei kiadóhoz írt, 1884 decemberében kelt leveléből tudjuk —, szerette volna publikálni a *Via crucis*-t: „Több éve fekszik kézirataim között három vallásos zenemű kórusra, egyszerű orgona- vagy harmóniumkísérettel. 1. Via Crucis. 2. A hét szentség. 3. Rózsafüzér — egy rövid motettával: Sicut cedrus exaltata sum in Libano stb. — Holnap elküldöm Önöknek ezt a három művet tisztázatlanban. — A honorárium kérdése teljesen mellékes. Ilyen kompozíciókat nem azért írok, hogy pénzt keressek velük, hanem belső katolikus szívbéli szükségletből.”³¹

A kiadó feltehetően azért nem vállalta LISZT e műveinek közreadását, mert nem remélt semmilyen üzleti sikert a mindenféle sallangtól mentes, bensőséges, hallatlanul egyszerű és őszinte, ugyanakkor számos tekintetben — elsősorban harmóniailag — hihetetlenül merész és modern daraboktól. A felsorolt kompozíciók közül egyébként magasan kiemelkedik a *Via crucis*, amelynek partitúrája és kitűnő magyar hanglemezfelvétele ma már bárki számára hozzáférhető.³²

A nyomda számára készült tisztázati példányt egyébként ma Weimarban őrzik, éppúgy, mint a mű legelső vázlatait.

Érdekes, de ma már aligha eldönthető kérdés: vajon ENGESZER Mátyás valóban megkapta-e Liszttől a *Via crucis* neki szánt kéziratát, avagy LISZT valamilyen meggondolásból mégis magánál tartotta a kottát? A levelezésben nincs erre vonatkozólag semmiféle adat. Mégis, úgy gondoljuk, nem valószínű, hogy ENGESZEREN múlt volna a *Via crucis* megszólaltatásának elmaradása. Az 1878-as évben a Liszt-egylet még működése virágjában volt; ebben az évben mutatták be pl. a *Szent Cecília legendá*-t, melyet LISZT a 25 éves jubileumát ünneplő HAYNALD Lajos kalocsai érseknek ajánlott. S ha ebben az esztendőben

29. Az előszót közli a *Via crucis*nak a Zeneműkiadó által 1968-ban, SÜLYOK Imre gondozásában megjelentetett, az EULENBURG cég számára készített kiadása, valamint a régi összkiadás is.

30. A kötet közreadója, Philipp WOLFRUM, az előszó keltezésének tanúsága szerint már 1919-ben elkészült a mű sajtó alá rendezésével.

31. „Seit mehreren Jahren liegen unter meinen Manuscripten drei geistliche Musikwerke für Chor mit einfacher Orgel- oder Harmonium-Begleitung. 1. Via Crucis. 2. Die sieben Sacramente. 3. Rosenkranz — nebst einem kurzen Motett: Sicut cedrus exaltata sum in Libano etc. — Morgen sende ich Ihnen die drei Werke in sauberer Abschrift. — Die Honorar-Frage ist ganz nebensächlich. Solche Compositionen schreibe ich nicht für Geldgewinn, sondern aus innigem katholischen Herzensbedürfniss.“ Br. VIII. Nr. 446.

32. A hanglemezfelvételt — SZABÓ Miklós vezényletével — 1973-ban jelentette meg a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat.

nem is került volna sor a *Via crucis*-ra (mely egyébként a kórusra nem ró különösebben nehéz feladatot), később lehetett volna módot találni a bemutatóra, hiszen ENGESZER még több évig vezette a Liszt-egyletet.³³

Érdekes, hogy a megkésett ősbemutató színhelye mégis a belvárosi templom volt, a vezénylő karnagy pedig ENGESZER egy kései utóda: HARMAT Arthur, aki 1922-ben foglalta el az egyházzenei hagyományairól híres templom karnagyi posztját.

4.

A ZR 27 jelzetű, kis formátumú partitúrát: a *Tasso* c. szimfonikus költemény témáinak felhasználásával készült harmadik *Gyász-ódát*, melyet 1877-ben jelentetett meg a lipcei BREITKOPF und HARTEL kiadó, LISZT a magyar kortárszeneszerzők vitathatatlanul legjelentősebbikének: ERKEL Ferencnek ajánlotta. Az ajánlás szövege: „*Meinem / verehrten Freund / Franz Erkel — / treu ergebenst / FLiszt / Februar 78 — / Budapest.*”

LISZT és ERKEL kapcsolatáról sokan, sokféle szándékkal, különféle megvilágításban, rengeteg tény és rengeteg valótlanítást (vagy legalábbis az anekdoták ingatag talajára épített féligazságot) írtak. Szinte külön tanulmányt érdemelne ez a téma, hiszen a XIX. század e két legjelentősebb, ugyanakkor oly különböző életpályát bejárt magyar muzikusának egymáshoz való viszonyát vizsgálva, nemcsak kettejük egyéniségéről, de korukról is tükörképet nyerhetünk. — Szorítkozunk most csupán néhány jelentős tény ismertetésére, melyeknek hiteléhez nem férhet kétség.

1840. január 4-én, egy forró sikerű pesti hangversenyen Lisztet ünnepli a közönség: hat magyar főúr díszkardot nyújt át neki a nemzet nevében. A lekedés akkor csap a legmagasabbra, amikor Liszt fantáziát rögtönöz a *Rákóczi-induló* dallamára. — 1840. február 2-án így ír a *Honművész*:

„Új hangmű. — PESTEN, Wagner Józs. szépműáros boltjában 's költségén múlt napokban jelent meg: „Emlékül Liszt Ferenczre Rákóczi indulója, zongorára alkalmazva Erkel Ferencz nemzeti színház első karmestere által. ...Az alkalmazó törekvék ezt oly modorban, miként Liszt úr játszá, minél közelítőbbleg közölni, 's mint tapasztaltuk, L. úrnak egy két sajátságait leróva melyeket E. úr hihetőleg készakarva nem utánczolt, nagyobb részint sikerülve is közli. Kedves emlékül vehetik ezt L. úr tisztelői.”³⁴

ERKEL nagy sikert ért, több ízben is kiadott indulója annál is jelentősebb, mert ugyanekkor Lisztet a cenzúra megakadályozta saját *Rákóczi-indulójának* kiadásában (mint erről felháborodva számol be D'AGOULT grófnőnek).³⁵ Liszt *Rákóczi-indulójának* e legkorábbi változata, mely máig is kiadatlan, az OSZK

33. MAJOR Ervinnek a MTA Zenetudományi Intézet Könyvtárában található kéziratos feljegyzései szerint ENGESZER 1883-ig állt a Liszt-egylet élén. Mint HARMAT Arthur írja *A magyar muzsika könyvében* (Bp. 1936, Havas Ö. kiad., 143. l.): „Az egyesület a 80-as években szinte észrevétlenül megszűnt.”

34. Idézi NÉMETH Amadé: *Erkel Ferenc*. Bp. 1967, Gondolat. 69–70. l.

35. OLLIVIER, Daniel: *Correspondance de Liszt et de la Comtesse d'Agoult*. Vol. I. (A továbbiakban: Corr. L-AG. I.) 363. l. A levél keltezése: 1840. I. 23.

Zeneműtárának autográfjai között található.³⁶ ERKEL műve e korai verzióknak valóban sok jellegzetes vonását visszaadja, ha jóval egyszerűbb is nála.

1844. január 27: a pesti Nemzeti Színház bemutatója ERKEL *Hunyadi László*-ját. 1846. május 17: LISZT Bécsben elvezényli a *Hunyadi László* nyitányát. 1847-ben elkészíti a *Hunyadi Hattyúdalának* és *Indulójának* zongoraátiratát (R. 160.) 1856. szeptember 19-én LISZT így ír ERKELnek: „Mihelyt újra állandóan Weimarnban fogok tartózkodni, írok majd Önnek a Hunyadi ügyében, amelyet egyelőre kérem, hogy német fordításban (a szöveget a partitúrába beírva) készítsen elő a weimari színház használatára.”³⁷ —A *Hunyadi* weimari előadására csak azért nem került sor, mert ERKEL (különbéféle technikai és anyagi problémák miatt) nem juttatta el a kért anyagot LISZT-hez.³⁸

1856 nyara: az *Esztergomi mise* bemutatójának előkészületeit különféle intrikák zavarják meg. ERKEL, mint az előadáson közreműködő nemzeti színházi zenekar karnagya, mindent megtesz a bemutató zavartalan és sikeres lebonyolítása érdekében. Augusztus 26 és 27: a mise nyilvános öszspróbái a Nemzeti Múzeum dísztermében. ERKEL tolmácsol, és segíti a vezénylő LISZT munkáját. Augusztus 31: a mise bemutatója Esztergomban. — Az előadást megelőző bizalmas együttlét alkalmával ERKEL egy módosítást javasolt LISZT-nek a *Gloria* tétel befejező részében.³⁹ Liszt levele Erkelhez 1856 november 21-én: „A IV. pót-lást

az Ön jó tanácsai alapján elkészítettem, s ez a peroráció most olyan tetőponttá fokozódik, amely még magát Festetics Leót is együtténeklésre készíthetné.⁴⁰ Húsvétig elküldöm Önnek a partitúrát, amelyet a cs. és kir. állami nyomdában nyomnak ki.”⁴¹

1853. október: ERKEL Ferenc, a Nemzeti Színház első karmestere és 7 muzsikustársa nyilatkozatot nyújtanak be a Nemzeti Múzeumhoz, mely szerint a szín-

36. Jelzete: Ms. mus. 22.

37. „Sobald ich in Weimar wieder stabil bin schreibe ich Ihnen in Angelegenheit des Hunyadi den ich Sie einstweilen bitte in deutscher Übersetzung (den Text der Partitur unterlegt) zum Gebrauche für das Weimarsche Theater vorzubereiten.“ Pr. 88. sz.

38. A kérdésről Isov Kálmán közöl egy hipotézist *Kísérletek Erkel Hunyadi László-jának párisi színrehozatalára* c. írásában. = *Muzsika* 1929. szept. 16–22.

39. ÉRDY Lajos visszaemlékezése. FABÓ Bertalan: *Erkel Ferenc emlékkönyv*. Bp. 1910, Pátria. 58–59. l.

40. A gúnyos utalás FESTETICS Leónak az *Esztergomi mise* körüli intrikáira vonatkozik. Erről később részletesebben is szólunk.

41. „Die IV. Einsätze . . . sind nach ihren gutem Rath gemacht und diese Peroration steigert sich jetzt zu einem Climax das Leo Festetics selbst zum mitsingen bringen dürfte. Bis zu Ostern schicke ich Ihnen die Partitur welche in der k.u.k. Stattdruckerei typographisiert sind.“ Pr. 92. sz.

házi zenekar közreműködésével rendszeres filharmóniai hangversenyeket kívánnak rendezni. E hangversenyeket 1871-ig ERKEL Ferenc vezette. A következő LISZT-műveket vezényelte:⁴² 1856: *Les préludes*. 1857: *Orpheus*. 1865: *Dante szimfónia*, I. tétel, SCHUBERT—LISZT: *Induló*. 1866: *Les préludes*. 1867: *Faust-szimfónia*, II. tétel. 1869: *Dante-szimfónia, Hungaria*, 137. zsoltár. — Az ERKEL szervezte filharmonikus koncertek keretében néhányszor maga LISZT is vezényelte a zenekart: az ilyen alkalmak közül ki kell emelnünk az 1870-ben rendezett BEETHOVEN-jubileum alkalmával a *II. Beethoven-kantáta* (R. 538.) előadását. — Amikor 1871-ben RICHTER János, majd 1875-ben ERKEL Sándor vette át a zenekar irányítását, számos további LISZT-mű került bemutatásra.

1872: LISZT elkészül a *Szózat és Himnusz* EGRESSY, ill. ERKEL által komponált zenei anyagát felhasználó zongora-, ill. zenekari kompozíciójával (R. 158., ill. 448.). A zenekari verziót 1873. III. 19-én a szerző vezényletével a filharmonikusok mutatták be, a zongoraletétet is maga LISZT adta elő elsőként, 1873. márc. 21-én, egy jótékony célú hangversenyén. — ERKEL *Himnuszát* LISZT korábban már a *Hungária* c. szimfónikus költeményben is fel akarta használni („az Ön szép imáját . . . ami nekem annyira a szívemhez nőtt” — írja róla 1856-ban ERKELNEK),⁴³ erre azonban nem került sor.

1875 tavaszán hosszas huzavona, számos nehézség leküzdése után végre eldől, hogy ősszel megnyílhat LISZT elnökletével, ERKEL igazgatásával a Zeneakadémia. A zongora tanszak növendékeit LISZT és ERKEL fogják oktatni. LISZT levele ERKELHEZ, 1875. október 14-én: „Több mint 30 éve képviseli és támogatja Ön a legdicsebbben művei által Magyarország zenéjét. E zenét ápolni és fejleszteni: a budapesti Zeneakadémia feladata. Az ügy tartósságáról és sikeréről kezeskedik az Ön belátó gondoskodása az igazgatói poszton. Amit emellett nekem kell munkálkodnom, nem maradhat el, s történjék mindaz Önnel a legnagyobb egyetértésben.”⁴⁴

Részlet ERKEL beszédéből a Zeneakadémia 1875. november 14-i ünnepélyes megnyitásakor (a megnyitáson LISZT nem volt jelen):

„Nagy horderejűnek és további kifejlődése keretében messze kihatónak kell neveznünk ez új műintézetet... mert ... a nálunk még kellő behatással nem méltányolt zeneművészetet is kiemeli a kezdetleges fogalmak homályából... mindnyájunk által rég óhajtott alkalmat nyújt arra nézve, hogy ... a magyar zene világpolgári jogosultságát s legmagasabb kifejlődésre való képességét az állami közoktatás magaslatáról is hirdethessük. — De van a most elsorolt közművelődési kihatások mellett még egy oly ritka, mondhatni, egyedül álló európai jelentősége is az orsz. magy. kir. zeneakadémiának, minővel még egy hasonló műintézet sem dicsekedhetett a világon. S ez az, hogy nagy hazánkfia, Liszt Ferenc, ki hazafíti áldozatkészségének már számtalanszor adá tanújelét, e műintézet kötelékei által nemcsak állandóan van

42. Adataink forrása: CSUKA Béla: *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálataiban*. Bp. 1943, Filharmóniai Társ. kiad.

43. „... ihr schönes Gebet ... was mir so recht ans Herz gewachsen ist...” Pr. 92. sz.

44. „Seit mehr als 30 Jahren repräsentiren und fördern Sie rühmlichst durch Ihre Werke Ungarns Musik. Diese pflügen und entwickeln ist die Aufgabe der Budapester Musik-Akademie. Haltbarkeit und Gelingen der Sache verbürgt Ihre einsichtsvolle Fürsorge als Director. Was ich dabei zu wirken habe, soll nicht unterbleiben und im besten Vernehmen mit Ihnen geschehen.“ Br. VIII. Nr. 276.

hazánkhoz fűzve mint ennek elnöke és szellemi vezére: hanem még a legmagasabb művészeti értelmezés és gyakorlati útmutatás mezején is közvetlen érintkezésbe lép általa a hazai tehetségekkel, s így az ő teremtő és termékenyítő lángszellemével első sorban hazánk művészeti oltárát világítja meg.”⁴⁵

LISZT levele ÁBRÁNYI Kornélhoz (a Zeneakadémia titkárához) 1876. január 20-án: „A Zeneakadémia ügyeiben mostanáig szünetelnem kellett. Most jön az az idő, amely másmilyen, cselekvő magatartást kíván tőlem . . . mint azt Önnek már megírtam, szívesen vállalkozom március 1-től egy zongora-osztály vezetésére (virtuózok és tanárok részére), — feltéve, hogy Erkel és Ön, kedves barátom, ezzel az ártatlan javaslattal egyetértenek. . . . Kérem, mondjon nevemben Erkelnek szívből jövő köszönetet a ‚Megnyitó beszéd’ Liszt-paragrafuszáért. A jóakarátú bizalom, melyet Erkel több, mint 30 éve tanusít irántam, ne szenvedjen csalódást.”⁴⁶

LISZT és ERKEL kitartásának, bizonyos véleménykülönbségek ellenére is alapjaiban azonos célkitűzéseinek, a hivatalos körök és a sajtó támadásait figyelembe nem vevő, „megsérthetetlen” ügyszeretetének köszönhető, hogy a Zeneakadémia a kezdet nehézségein túl tudott jutni, fennmaradhatott, s ma, amikor centenáriumát ünnepli, valóban Európa legkiválóbb zeneoktatási intézményei közé tartozik.

Az 1878-as év elején (a *Tasso*-partitúra ajánlásának kelte 1878 február) nem tudunk olyan konkrét eseményről — hangversenyéről, ünnepségről, évfordulóról, társasági összejevetelről —, amellyel kapcsolatba hozhatnánk a dedikációt. Úgy véljük azonban, hogy egy ilyen több évtizedes „fegyverbarátság”, melynek most csak néhány momentumát ragadtuk ki felsorolásunkban, nem térve ki olyan személyes vonatkozásokra, hogy pl. LISZT keresztapja volt ERKEL egyik gyermeke,⁴⁷ éppen elegendő magyarázat a baráti hangú ajánlásra.

LISZT egyébként ebben az esztendőben eléggé hosszasan — 1877. november 21-től 1878. március 31-ig — tartózkodott Budapesten, hogy eleget tegyen tanári kötelezettségeinek a Zeneakadémián.

5.

A Mus. pr. 6.665 jelzetű, *Mémoires Hongroises* kötetcímmel ellátott, vörösbarna kartonkötésű, aranyozott cím- és hátlapú kotta kolligátum, melynek 3 darabja közül kettőn is található dedikáció. Érdekes azonban, hogy a két személy,

45. Az idézet forrása: LEGÁNY Dezső: *Erkel és Liszt Zeneakadémiája (1875–1876)*. = *Magyar Zenetört. Tanulmányok. Szabolcsi Bence 70. születésnapjára*. Bp. 1969, Zeneműkiadó. 247–248. l.

46. „In Sachen der Musikakademie hatte ich bis jetzt blos zu pausiren. Nun kommt die Zeit, wo mir ein anderes, thätiges Verhalten geboten wird. . . . wie ich Ihnen bereits schrieb, übernehme ich gerne vom 1. März an die Leitung einer Clavier-Classe (für Virtuosen und Lehrer) — vorausgesetzt, dass Erkel und Sie, lieber Freund, mit diesem harmlosen Vorschlag einverstanden sind. . . . Bitte, Erkel meinen herzlichsten Dank zu sagen für den *Liszt-Paragraph* der ‚Eröffnungsrede‘. Das wohlwollende Vertrauen, welches mir Erkel seit mehr als 30 Jahren gewährt, soll keine Täuschung erfahren.“ Br. II. Nr. 181.

47. Vö. Pr. 92. sz. levél 2. jegyz.: ERKEL legkisebb, 1856 őszén született Ferenc nevű fia volt LISZT keresztgyermeke. A fiú 1863-ban meghalt.

akihez az ajánlások szólnak, nem azonos. Az első darab címe: *Album d'un voyageur. 3me Année. Mélodies hongroises*. Ajánlása: „*À Monsieur le Comte / Leo Festetics / vive reconnaissance / amitié devoué / F. Liszt.*” A második mű: *Marche hongroise d'après Schubert. Pour Piano par F. Liszt*. A dedikáció: „*A son excellent ami / Le Général Prince / Felix Lichnowsky / F. Liszt / Paris 27 Mars 1841.*” A kolligátum harmadik darabja egy operaparafrázis DONIZETTI: *Lammermoori Lucia*-jának két részletére: *Marche funèbre et cavatine de la Lucia*. Ezen ajánlás nem szerepel.

A három művet mindössze az kapcsolja össze (s talán így is kerülhetett egybe valamely antikváriusnál), hogy egy párizsi kiadó: Bernard LATTE publikálta őket az 1840-es években (inkább az évtized elején). Témánk szempontjából csak az első mű (R. 105a/1—7.) ajánlása érdemel figyelmet. Felix LICHNOWSKY, akinek LISZT a második darabot (R. 250/2.) dedikálta, azért esik ki vizsgálódásaink köréből, mert nem volt magyar származású. Így róla röviden csak annyit említünk meg, hogy abban a gazdag osztrák hercegi családban született, amely annak idején BERTHOVENNEL állt szoros kapcsolatban. LISZT és Felix LICHNOWSKY 1840 közepén ismerkedtek meg, önzetlen és szoros barátságuk egészen a herceg korai haláláig, 1848 őszéig tartott.

FESTETICS Leó, akinek LISZT az *Album d'un voyageur, 3me Année*-t, lényegében a *Magyar Dallok* első 7 darabjának ezzel a címvariánssal megjelent francia kiadását ajánlotta, LISZT életében nagyon is eltérő előjellel, de mindvégig fontos szerepet játszott. Az 1800-ban Pécsen született, és 1884-ben Budapesten elhunyt magyar mágnes tevékeny résztvevője volt a magyar zenei életnek. 1840-től 1846-ig a Pest-Budai Hangászegyesület elnöke, majd igazgatói választmányi tagja; az ötvenes években a Nemzeti Színház igazgatója, 1865-től az Országos Színiiskola igazgatója volt. Zeneszerzéssel is foglalkozott; kompozíciói nem vallanak különösebben eredeti tehetségre. Egyik művét, a *Spanyol szerenád*ot, LISZT 1846-ban zongorára dolgozta át (R. 161.).

FESTETICSnek LISZT-hez való viszonya tulajdonképpen jellemző a kor általános hozzáállására: a zongoravirtuózt bálványozza, a legnagyobb mértékben támogatja; a zeneszerzőt azonban — mivel képtelen fölfogni szerialitását és korszakalkotó újításait — támadja, műveinek bemutatását igyekszik megakadályozni. Az *Esztergomi mise* bemutatóját megelőző bonyodalmak, intrikák (amint ezt az esztergomi érseki levéltár anyagában fennmaradt dokumentumok egyértelműen bizonyították) nagyrészt FESTETICStől indultak ki. A „zenei szakember” szerepében tetszelegve, FESTETICS be akarta bizonyítani SCITOVSKY hercegérseknek, hogy LISZT műve, ez a „Musick der Zukunft”, nem méltó a nagy hagyományokkal rendelkező „Musica Sacra” kereteibe való beillesztésre; a bazilika felszentelésekor ilyen hosszú, zavaros és szinte előadhatatlan művet nem szabad másorra tűzni. — Ha AUGUSZ Antal, szövetkezve ERKELLEL, a DOPPLER testvérekkel és más haladó szellemű magyar muzsikussal, nem lép erélyesen közbe LISZT művének érdekében, akkor a bemutató minden valószínűség szerint el is maradt volna.⁴⁸ (Így válik érthetővé az ERKELLEL kapcsolatban említett LISZT-levél FESTETICS-utalásának gúnyos hangja is.)

Hasonlóképpen negatív szerepet játszott FESTETICS a Zeneakadémia létrejöttékor. Az általa vezetett Színészeti Énektanoda presztízsét féltette az újonnan

48. Az ügyre vonatkozó részletes adatokat ld. Pr. 61., 74., 77., 81. és 87. sz. levelek jegyzeteinél.

létesítendő intézménytől. A Zeneakadémia tervének ellenzői gyakran hivatkoztak arra, hogy inkább a FESTETICS-féle énekiskolát kellene jobban támogatni. Jellemző, hogy az első (1875–76-os) zeneakadémiai tanévre közös költségvetést szavaztak meg a két intézmény részére; ebből FESTETICS iskolája 15 000 Ft-tal, míg ERKEL és LISZT Zeneakadémiája mindössze 6000 Ft-tal részesedett. Mint azt LEGÁNY Dezső kutatásai nyomán ma már világosan látjuk: LISZT személyes anyagi segítségére, s a fiatal Akadémia összes tanárának kitartására volt szükség ahhoz, hogy e „konkurrenciaharcban” diadalmasan felül tudjanak maradni.⁴⁹

Abban az időszakban, amikor LISZT a szóban forgó kottát FESTETICS Leónak ajándékozta, kettejük barátsága még felhőtlen volt. Bár a dedikációban keltezés nem szerepel, bizonyosra vehetjük, hogy az 1840-es évekből származik. Erre nemcsak abból következtethetünk, hogy ekkor volt LISZT és FESTETICS gróf között a legszorosabb kapcsolat; magának a kottának a külalakja és lemezszáma is erre utal. Kolligátumunk mindhárom darabja — mint már említettük — B. LATTE kiadásában jelent meg. Közülük a Koll. 2-ről hozzávetőleges bizonyossággal tudjuk, hogy 1840-ben hagyta el a nyomdát. Ennek lemezszáma 2308. Bár francia viszonylatban egyelőre nem áll rendelkezésre olyanféle lemezszám-katalógus, amelyet a német és osztrák kiadókról O. E. DEUTSCH, illetve A. WEINMANN készített, nem látszik túl merésznek az a következtetés, hogy a 2832. lemezszámú Koll. 1. éppúgy, mint a 2664. lemezszámú Koll. 3. szintén az 1840-es években, nem sokkal 1840 után jelenhetett meg.

Épp a *Magyar Dallok (Ungarische Nationalmelodien, R. 105.)* sorozattal kapcsolatosan egyébként két füzet nyomtatott ajánlásában is szerepel FESTETICS Leó gróf neve. Az I. füzetet (No. 1–6) az 1840-es HASLINGER-kiadásban csak neki, míg a VI. füzetet (No. 13) annak a hat magyar mágnásnak ajánlotta, akik 1840. január 4-én a diszkardot átnyújtották neki, s akiknek egyike volt FESTETICS Leó gróf is.⁵⁰

A LISZT-levelézést vizsgálva feltűnik a FESTETICShez írt levelek nagy száma és meleg baráti hangja az 1839–1846 közötti időszakban. Már az 1839. nov. 24-én, Párizsból írt levél is utal egy korábban kialakult jó kapcsolatra: „Remélem, hogy Ön megtartott engem jó emlékezetében, s hogy mindig számíthatok majd az Ön barátságára, amely nekem drága.”⁵¹ 1839 decemberében — a felserdült LISZT első magyarországi látogatása alkalmából — a gróf a művész elé utazik Bécsbe, hogy őt Pozsonyba és Pestre elkísérje. Pesti tartózkodása idején LISZT FESTETICS-éknél lakott; a gróf házának erkélyéről hallgatta végig a tiszteletére adott katonazenét. Erről részletesen beszámol D'AGOUÏR grófnőnek egy 1840. jan. 6-án kelt levélben.⁵² Az együtt töltött, sikerekkel, lelkesedéssel, élményekkel teli napok

49. A 45. jegyzetben említett tanulmányon kívül LEGÁNY Dezső még a következő írásokban dolgozta fel a Zeneakadémia keletkezésével és kezdeti működésével kapcsolatos anyagot: *A Zeneakadémia születése. = Magyar Zenetört. Tanulmányok. Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól.* Bp. 1968, Zeneműkiadó. 75–104. 1.; *Erkel és Liszt Zeneakadémiája (1876–1877).* = *Magyar Zenetört. Tanulmányok. Mosonyi Mihály és Bartók Béla emlékére.* Bp. 1973, Zeneműkiadó. 103–113. 1.

50. A kotta egy példánya az OSZK Zeneműtárában: Mus. pr. 7612. A többi főúr: AUGUSZ Antal, BÁNFFY Pál, TELEKY Domokos, NYÁRY Pál és ECKSTEIN Rudolf.

51. «J'espère que vous m'aurez gardé votre bon souvenir et que je pourrai toujours compter sur votre amitié qui m'est précieuse.» Br. I. Nr. 22.

52. Corr. L—ÁG. I. 352. 1.

még jobban elmélyítik barátságukat. Ezt tükrözik LISZT 1840 tavaszán FESTETICS-hez írt levelei: „Írj nekem gyakran és hosszasan, ha teheted. Nem is lehet elhinni, milyen örömet okoznak nekem a leveleid . . . Isten veled, drága Leó . . . Őrizd meg irántam való jó és őszinte barátságodat, s számíts egészen az enyémre . . .”⁵³

LISZT legbensőbb problémáiról, fáradtságáról, idegkimerültségéről is beszámol a grófnak. A személyes vonzalmon kívül nyilván az is kötötte őt FESTETICS-hez, hogy magyar hazájának képviselőjét látta benne: azét a magyar hazáét, mely őt mindennél nagyobb lelkesedéssel és szeretettel fogadta. — Még 1846-ban is így ír neki: „. . . Ön egyike azon igen keveseknek, akiket mindig meg fogok keresni, mindegy, hogy mikor, hol és hogyan . . .”⁵⁴

Nyilvánvaló, hogy a *Magyar Dallok* sorozat LISZT gondolataiban szorosan kapcsolódott magyarországi élményeihez, s közvetve a magyar jóbarátokhoz, kiváltképpen FESTETICS Leóhoz. Az ajánlásokon kívül erre utal egy levélrészlet is: „Szeptember elején elviszek neked 4 vagy 5 új füzetet a Magyar dallokból, amelyekkel — remélem — nem leszel elégedetlen. Részemről, jól sikerülteknek tartom őket, s te tudod, hogy *Friska* [= Friss] és *Lassan* készítésekor nem elégszem meg könnyen, tekintve, hogy eltökélt szándékom: isteni jognál fogva én legyek *Magyarország* királyságának *első cigánya!* . . . Valóságos ünnep is lesz számomra, hogy megmutassam neked ezt a kötetet, amely majdnem 120 oldalból fog állni!”⁵⁵

Az *Esztergomi mise* bemutatójával kapcsolatos huzavona után LISZT és FESTETICS között hűvösebbé válik a viszony. Mégis, jellemző módon, LISZT mindig megőrzi az udvarias hangvételt, ha valamiért a grófhöz kell fordulnia; s — bár az ironikus felhang néha felbukkan írásaiban — a másokhoz írt levelekben is „rég barátai” közé számítja FESTETICset.⁵⁶ Kottánk ajánlása azonban annak az időnek a hangulatát idézi, amikor ez a barátság még kétoldalú, s zavaró körülményektől mentes volt.

6.

Említettük, hogy ismeretségük kezdetén LISZT többször megfordult, sőt huzamosabb ideig tartózkodott is FESTETICS házában. Így természetes, hogy a családtagokat is jól ismerte, és leveleiben gyakran róluk is megemlékezett. FESTETICS Leóné KUBINYI Krisztinával LISZT már 1839/40-es pesti tartózkodása

53. «Écris moi souvent et longuement si tu le peux. On ne saurait croire combien tes lettres me font de plaisir. . . . Adieu cher Leo. . . . Garde moi ta bonne et franche amitié et compte sur toute la mienne. . . .» Pr. 9. sz. Keltezés: 1840. III. 21.
54. «. . . vous êtes du très petit nombre de ceux que j'irai toujours chercher n'importe quand, où et comment. . . .» Pr. 19. sz. Keltezése: 1846. IV. 23.
55. „Au commencement de Septembre je t'apporterai 4 ou 5 nouveaux cahiers de Mélodies hongroises dont j'espère que tu ne sera[s] pas mécontent. Pour ma part, je les tiens pour bien réussi et tu sais qu'en fait de *Friska* et de *Lassan* je ne me content[s] pas aisément, attendu que j'ai bel et bien la prétention d'être de part de Droit divin le 1er Zigeuner du royaume de Hongrie. Aussi je me fais une véritable fête de te montrer ce volume qui contiendra à peu près 120 pages!» Pr. 22. sz. Keltezése: 1846. VIII. 5.
56. „Ein vortrefflicher jüngerer meiner Freunde, Graf Geza Zichy, ist Präses des Conservatoriums; ein älterer, Graf Leo Festetics, Präses der Theaterschule. . . .“ Br. II. Nr. 207. Keltezése: 1877. I. 2.

alkalmával találkozott. Az Ms. mus. 3.005 jelzetű kotta: a *Rákóczi-induló* zenekari változatának kézzongorás kivonata, mely Lipcsében jelent meg 1871-ben, SCHUBERTH kiadásában, a következő ajánló sorokat viseli: „*Madame la Comtesse Léo Festetics — / respectueux homāge / FLiszt / Mars 71 Pest*”.

Nem tudunk róla, hogy FESTETICS Leó felesége — aki ismereteink szerint maga nem volt muzikus — társadalmi jellegű kapcsolatokon túlmenően személyesen is barátságban lett volna LISZTtel. Így e kotta dedikációját udvariassági gesztusnak kell tekintenünk LISZT részéről, aki — mint erre már utaltunk — FESTETICSnek baráthoz nem méltó viselkedése ellenére is igyekezett udvarias és szívélyes viszonyt fenntartani ifjúsága egyik legjobban szeretett barátjával.

Az igazságosság kedvéért meg kell említenünk, hogy LISZT 50 éves művészi jubileuma alkalmából a FESTETICS-házaspár is tanútjelét adta LISZT iránti megbecsülésének: egy ezüst poharat ajándékozott a jubilánsnak, mely belül aranyozott volt, kívül pedig „egész külsejét sajtolt czápás dísz takarja. Felső széle körül síma keskeny szalagon e felirat: ‚Souvenir de ton ami le Comte Leo Festetics et de son épouse Christine née de Kubinyi 1873 novembre.‘ Talpán e felirat: ‚Lisztnek emlékül gróf Festetics Leo és neje Kubinyi Krisztina Pest. 1873 november.‘⁵⁷

7.

Pusztai udvariasságnál jóval több vizont az Ms. mus. 1.099 jelzetű *Cantico del Sol di San Francesco d'Assisi* ajánlása: „*Herrn Rittmeister / Alexius Hodoly / mit herzlichem Dank. / für seinem[!] schönen / Vortrag dieses / ‚Cantico del Sol‘ / F. Liszt. / März, 85 — / Budapest.*“ E néhány sor a *Naphimnusz* KAHNTNÁL (Lipcsé, 1884) megjelent zongorakivonatán, melyet LISZT HODOLY Eleknek ajándékozott, egy igen nevezetes hangverseny emlékéét idézi. 1884. december 21-én Pozsonyban fennállásának 27-ik évfordulóját ünnepelte a helybeli kiváló dalárda: a *Pressburger Liedertafel*. Ebből az alkalmából ünnepi hangversenyt rendezett a megyeháza nagytermében. A hangversenyt gondos előkészítés előzte meg: a *Pressburger Zeitung* december 14-én, majd 20-án felhívta olvasói figyelmét a jelentős eseményre, 21-én pedig az egész műsort közölte. Álljon itt most ez a program (az eredetinek pontosan megfelelő, különös kétnyelvűségével) teljes egészében, tükrözve az együttes művészi igényességét, törekvését a jelentős kortárs zene, főként a magyar szerzők, ezen belül is legelsősorban LISZT műveinek népszerűsítésére:

„Das Stiftungs-Konzert der Pressburger Liedertafel findet heute, Nachmittags 5 Uhr, im Komitathaus-Saale mit nachfolgendem Programm statt: Jelige, Dalárda. 1. Korbay F.⁵⁸ a) ‚Magyar vagyok‘, férfikar; b) ‚Az erdőnek madara van‘, férfikar (első előadás) Dalárda. 2. F. Liszt. ‚Der Sonnen-Hymnus‘ des heiligen Franziskus von Assisi, Bariton-Solo mit Männerchor und Orchester; Solo: Herr Dr. Alexius

57. Közli Isoz Kálmán: *A Liszt Ferencz emlékkiállítás lajstroma*. Bp. 1911, Magyar Nemzeti Múzeum kiad.

58. KORBAY Ferenc (1846–1913) énekes, zongoraművész és zeneszerző, LISZT keresztfia, s az egyik legkedvesebb LISZT-tanítvány: RAVASZ Ilonka férje volt. KORBAY 1869-től Amerikában élt, de gyakran hazalátogatott Pozsonyban lakó édesanyjához. Műveit Pozsonyban gyakran tűzték műsorra. 2 dalát 1883-ban LISZT meghangszerelte (R. 653).

von Hódoly (erste Aufführung) Liedertafel und Orchester. 3. J. Th. Laforest,⁵⁹ 'Guter Rath', Männerchor (erste Aufführung) Liedertafel. 4. F. Schubert—F. Liszt, 'Ungarischer Marsch' (erste Aufführung) Orchester. 5. H. Berlioz, 'Doppelchor der Soldaten und Studenten', aus Faust's Verdammung, Männerchor mit Orchester (erste Aufführung) Liedertafel mit Orchester. . . . 6) Liszt F., 'Királydal', férfikar zenekar kíséretével (első előadás) Dalárda és zenekar."

Egyetlen hangversenyen három LISZT-mű, ezek közül egy ősbemutató, a többi is mind helyi bemutató! LISZT kapcsolata Pozsony zeneszerető közönségével mindig is nagyon szoros volt. (E kapcsolatról részletes elemzést nyújt D. OREL: *František Liszt a Bratislava* c. könyve.)⁶⁰ Hogy művei a Pressburger Liedertafel (Pozsonyi Dalárda) műsorain oly gyakran szerepeltek, abban legnagyobb része valószínűleg BATKA Jánosnak (1845—1917) volt, e művelt zenerajongó pozsonyi levéltárosnak, aki mint a dalárda vezetőségi tagja, s egyben LISZT lelkes híve és személyes jóbarátja, közvetítő kapocs volt a mester és az együttes, illetve annak karnagya, Ferdinand KITZINGER között. BATKA János „a dalárda éltető jó szelleme” — írja róla egy ismeretlen riporter a *Pressburger Zeitung* 1884. december 22-i számában. („Der belebende gute Geist der Liedertafel . . .“)

A Pozsony zenei életében nagy érdeklődést kiváltó hangverseny jelentősége túlnő a város határain: LISZT *Magyar Királydal* c. kórusa, melynek pesti bemutatóját az operaház 1884. szept. 24-i felavatásán politikai okokból megakadályozták, itt került először előadásra. „E Liszt-kompozíció előadása a dalárda számára a legnagyobb megtiszteltetés, és jelentős a vidéki város, Pozsony zenei viszonyai szempontjából is, mert a 'Királydal' múltkori bemutatása egész hazánkban a legelső volt” — írja BATKA János a hangversenyt méltató elemzésében, a *Pressburger Zeitung* dec. 28-i számában.⁶¹

Alexius HODOLY, azaz HODOLY Elek szerepléséről a *Naphimnusz* szólistájaként igen elismerő kritikák jelentek meg a lap hasábjain. Egy magát meg nem nevező riporter a hangversenyt követő napon, 1884. dec. 22-én így ír: „Dr. Hodoly Alexius úr általános tetszést aratott szólójával Liszt: Szent Ferenc naphimnuszában; s Hodoly úr tényleg rászolgált erre az elismerésre, mivel makacs rekedtsége ellenére, mellyel az előadás alatt is láthatóan küszködött, nem mondta le közreműködését, sőt, minden hangki akadályt diadalmasan legyőzött.”⁶²

A dalárda hangversenyt bankett követte a Hotel zum grünen Baum-ban (e fogadóban szokott LISZT is megszállni pozsonyi tartózkodásai alkalmával; tulajdonosáról Hotel PALUGYAYNAK is szokták nevezni). Mint a fent említett riporter beszámolójából megtudjuk: a banketten a dalárda vezetőségén és tag-

59. LAFOREST, Joseph Thiard (1841—1896) zeneszerző, karmester. 1881-től haláláig a pozsonyi, 'Kirchenmusikverein' élén állt. Több LISZT-művet mutatott be együttesével (pl. a *Szent Erzsébet legendát* is).

60. Bratislava 1925, Filosofická Fakulta University Komenského.

61. „Die Aufführung dieser Liszt'schen Komposition ist für die Liedertafel von höchster Ehre und bedeutsam für die musikalischen Verhältnisse der Provinzstadt Pressburg, denn die neuliche Vorführung des 'Königslieses' war überhaupt die erste in unserem Vaterlande.“

62. „Herr Dr. Alexius v. Hodoly erntete mit seinem Solo in dem Sonnenhymnus des h. Franziskus von Liszt allgemeinen Beifall; und in der That verdiente Herr v. Hodoly diese Anerkennung, da er trotz hartnäckiger Heiserkeit, mit der er auch während des Vortrages sichtlich zu kämpfen hatte, seine Mitwirkung nicht versagte, ja alle stimmliche Hindernisse siegreich bekämpfte.“

jain kívül a szólista HODOLY is részt vett feleségével együtt; az egyik pohárköszöntőben — a dalárda érdemeit méltatva — az ő közreműködésére is kitértek:

„A dalárda az elmúlt évben nem topogott egy helyben, hanem egy lépést tett előre; a magyar népdal ápolásának ugyanis az eddiginél nagyobb figyelmet szentelt, s ezáltal hazafias érzelmeinek a kívülállók felé is hangzó kifejezését adta. Mindezt az egyesület elismerésre is talált, amennyiben a mi nagy Liszt mesterünk az Egyesületet arra méltatta, hogy Királydal-át legelsőként előadhassa; ugyancsak ezen elismerés bizonyítékának fogható fel, hogy egy olyan ember volt szíves közreműködni díszestélyünkön, aki társaságunknak kiváló alakja, hazai tisztikarunknak kitűnő tagja, finom ízlésű zene-szakértő és a művészetek minden ágának forró barátja, aki ezzel elismerte és méltatta egyesületünk törekvéseit. (Éljen!) Midőn [Daniel Molec, a szónok] mindezt az egész dalárda nevében szívből jövő köszönetét fejezi ki, emeli poharát az egészségére, Éljen Dr. Hódoly!”⁶³

A hangverseny zenei méltatása BATKA János tollából a *Pressburger Zeitung* dec. 28-i számában, hosszabb tárca keretében jelent meg. E színvonalas írás, mely elsősorban az előadott zeneművek analízise, s csak másodsorban az előadásról szóló beszámoló, LISZT tetszését a legnagyobb mértékben elnyerte. A mester nem volt jelen a pozsonyi hangversenyen, így hát ő is csak a sajtóból (s bizonyára levélbeszámolókból) értesült az előadott művek sikeréről. „A *Pressburger Zeitung*-ban megjelent tárcájának kezdete, folytatása és befejezése a „Liedertafel” jubileumi ünnepeiről, kiválóan sikerült. Különösen örültem kommentárjának Ferenc Naphimnuszáról. . . . Küldje el, kedves barátom, az én kérésemre, tárcáját közlés céljából a *Budapester Tageblatt*-nak (német napilap), *Kahnt*nak (*Neue Zeitschrift für Musik*, Lipcse) és *Otto Lessmann* professzornak (*Allgemeine Deutsche Musikzeitung*, Berlin.)”⁶⁴

BATKA írása először SZENT FERENC *Naphimnusz*ának mint az olasz irodalom egyik legelső, anyanyelvén írt költői alkotásának nyelvi jelentőségét hangsúlyozza; a vers hatása szerinte egészen DANTE *Isteni Színjátékáig* vezethető tovább. „S a köztünk élő egyházi zeneszerzők legnagyobbikát — mindnyájan ismerjük

63. „Die Liedertafel sei auch im vergangenen Jahre nicht stehen geblieben, sondern habe einen Schritt nach Vorwärts gemacht; sie habe nämlich der Pflege des ungarischen Liedes eine grössere Aufmerksamkeit, als bisher und dadurch ihrer patriotischen Gesinnung auch nach Aussen hin klangvollen Ausdruck verliehen. Hiefür habe der Verein auch Anerkennung gefunden, indem unser grosser Meister Liszt den Verein der Ehre würdigte, sein Königslied zum allerersten Male zur Aufführung bringen zu dürfen; als Beweis dieser Anerkennung sei es aufzufassen, dass uns ein Mann zu unserem Ehrenabende seine Mitwirkung geliehen, der eine hervorragende Gestalt unserer Gesellschaft, ein ausgezeichnetes Mitglied unseres vaterländischen Offizierskorps, ein feinfühliges Kenner der Musik und warmer Freund der Künste nach jeder Richtung hin befähigt ist, die Strebungen unseres Vereines zu erkennen und zu würdigen. (Éljen!) Indem er ihm deshalb im Namen der gesammten Liedertafel den herzlichsten Dank hiefür ausdrückt, erhebe er sein Glas auf ihn. Éljen Dr. Hódoly!”

64. „Anfang, Fortsetzung und Schluss Ihres Feuilletons der *Pressburger Zeitung* über das Stiftungsfest der „Liedertafel“ sind Ihnen vortrefflich gelungen. Insbesondere erfreute mich der Kommentar des Franziskus Sonnenhymnus. . . . Senden Sie, liebster Freund auf mein Ersuchen Ihr Feuilleton zur Wiederbringung an das *Budapester (deutsche) Tageblatt*; an *Kahnt* (neue Zeitschrift für Musik Leipzig) und an Professor *Otto Lessmann* (*Allgemeine Deutsche Musikzeitung*, Berlin).“ A levelet OREL közli i. m. 29–30. l. Keltezése: 1885. I. 3.

az Esztergomi mise forró áhítatát és az impozáns Koronázási misét — Liszt Ferencet, a zeneművészetnek ezt a másik Szent Ferencét, az ősrégi, csodálatos költemény mélyen megragadta, komponálásra ihlette; s a zenét az ő monumentális 19. zsoltárának stílusában alkotta meg.”

HODOLY szereplését a következőképpen méltatja:

„A baritonszólót Dr. Hódoly A. úr énekelte. Szíves készségének, melyet ez a kimondott, erős és valódi zenei természettel megáldott műkedvelő énekes a nehéz feladat iránt tanúsított, kevéssé esett kárára egy kis indiszpozíció, s az utóbbi semmiképp sem csökkentheti a teljes elismerést, melyet Dr. Hódoly A. szép előadásával (először szerepelt együtt nagy zenekarral) minden irányban kivívott, csálhatatlan pontosságával és helyes fölfogásával.”⁶⁵

A BATKÁVAL folytatott levelezésből nyilvánvaló, hogy LISZT mindvégig figyelemmel kísérte a nevezetes hangverseny előkészületeit. Szinte kizárólag ezzel foglalkozik 1884. szept. 30-án, Weimarban kelt levelében. „A Ferenc Naphimnuszának előadása egy nagyon erős bariton szólóhang nélkül lehetetlen” — írja BATKÁNAK.⁶⁶ A hangverseny lezajlása után ugyancsak őt kéri meg arra, hogy közvetítse köszönetét az előadás résztvevőinek. „Az előadásért . . . kérem, mondjon nevemben hálás köszönetet Dr. Hódoly A. úrnak. Hasonlóképpen Kitzinger karnagy és dirigens úrnak és Laforest karmesternek.”⁶⁷

E köszönetnek kívánt maradandóbb formát adni, amikor 1885 márciusában HODOLYNAK dedikálta a *Cantico del Sol* első kiadású példányát.

A fenti újságcikkek és levélrészletek, valamint a dedikáció alapján annyit megállapíthatunk, hogy HODOLY Alexius „Dr.”, azaz doktori fokozat tulajdonosa, feltehetőleg orvos volt, továbbá a hadsereg tisztikarának tagja, aki nem hivatásszerűen, de igen magas szinten foglalkozott zenével is. Zenészeti lexikonok, zenetörténeti források (OREL említett könyvének kivételével) nem is említik a nevét. SZINNYEI: *Magyar írók élete és munkái* c., 1896-ban kiadott sorozatában azonban szerepel egy HODOLY Elek nevű orvosdoktor. Életrajzi adatai: 1845-ben született. Bécsben, 1867-ben szerezte meg orvosdoktori oklevelét. Ezután megyei járásorvos volt a Zemplén megyei Varannón, majd később zempléni körzeti állatorvos. 1875-ben lefordított egy német állatorvosi szakkönyvet magyarra: e munkája Sátoraljaújhelyen jelent meg. SZINNYEI könyvének megjelenése idején

65. „Und den grössten unter uns lebenden Kirchenkomponisten — wir alle kennen die versengende Inbrunst der Graner Messe und die imposante Krönungsmesse — Franz Liszt, diesen andern St. Franziskus der Tonkunst, hat das uralte, wundervolle Gedicht zur Komposition mächtig angezogen und in der Art seines monumentalen 19. Psalm ist die Musik geschaffen.“ — „Das Barytonsolo sang Herr Dr. A. v. Hódoly. Seiner gefälligen Bereitwilligkeit, welche dieser mit einem ausgesprochenen, starken und echt musikalischen Naturell begabte Sangesfreund der schwierigen Aufgabe entgegenbrug, that eine kleine Indisposition wenig Eintrag und letztere darf in keiner Weise die volle Anerkennung schmälern, welche Dr. A. v. Hódoly mit seinem schönen Vortrage (überhaupt dem ersten vor grossem Orchester) sich nach jeder Richtung durch unfehlbare Sicherheit und richtige Auffassung errungen hat.“

66. „Aufführung des Franziskus Sonnen Canticus ohne eine sehr kräftige Baryton Solo Stimme unmöglich.“ OREL i. m. 28. I.

67. „Für den Vortrag . . . bitte ich Sie Herrn Dr. A. von Hódoly meinen verbindlichsten Dank zu sagen. Gleichfalls dem Herrn Chormeister und Dirigenten Kitzinger und Kapellmeister Laforest.“ OREL i. m. 29. I. Keltezése: 1885. I. 3.

HODOLY Elek még élt, s mint honvéd ezredorvos tevékenykedett. Működése színhelyéről SZINNYEI már nem ad pontosabb felvilágosítást.

A név ritkaságát és a katonai orvosi tevékenységet figyelembe véve, valószínűnek tartottuk, hogy a *Cantico del Sol* bariton szólistája és a SZINNYEI által regisztrált állatorvos azonos személy. Feltevésünket megerősíti a Hadtörténeti Múzeumtól kapott információ,⁶⁸ mely szerint a magyar honvédség 58. pozsonyi zászlóaljánál dr. HODOLY Alexius (Elek) I. osztályú ezredorvosként működött 1874. május 1-től, s még 1886-ban is. (További adatok nem állnak rendelkezésre.) Törzsállomása Pozsony volt, s mivel a zászlóalj legmagasabb rangú orvosa lehetett, LISZT „Rittmeister” megjelölése a dedikációban nagyon is indokolt.

Bizonyítani nem tudjuk, de nagyon valószínűnek tartjuk, hogy HODOLY Elek és ÁRKÖVY Józsefné HODOLY Katalin közeli rokonok (esetleg testvérek) voltak. A ritka név azonossága mellett még az a körülmény is emellett szól, hogy HODOLY Elek nem messze attól a vidéktől kezdte meg orvosi működését, ahol HODOLY Katalin született. (Ung és Zemplén megye szomszédosak voltak.) A *Fővárosi Lapok* 1879-es évfolyamában két olyan társasági hírre is bukkantunk, amelyekben egy bizonyos dr. HODOLY Elekné szerepel. Febr. 9.: „Vidéki farsang. Ungvárott a nőegyleti reunió várakozáson felül sikerült. A mulatságot fesztelenség és jókedv fűszerezte. . . Jelen voltak: . . . Hodoly Elekné . . .” Febr. 26.: „Varannón e hó 15-dikén . . . zártkörű táncvigalmat tartottak . . . az ungvári Lányi Gyula zenéje mellett. Ott voltak: . . . dr. Hodoly Elekné . . .” Ez az adat annyiban kérdőjelezi meg feltételezésünket HODOLY Katalin és a pozsonyi Alexius HODOLY rokonságáról, hogy 1879-ben a doktor állomáshelye már évek óta Pozsony volt. Mégis, ha a SZINNYEI által említett állatorvos és a pozsonyi műkedvelő énekes doktor azonos, akkor ez az adat amellett szól, hogy családi kapcsolatok is fűzték őt az ország keleti vidékéhez, ha felesége a zemplén és ung megyei társaságban még ekkor is több ízben feltűnt.

S ha már a hipotézisek világába tévedtünk, kockáztassunk meg még egyet: nem lehetséges-e, hogy LISZT esetleg találkozott ÁRKÖVYÉK orvosestélyén (1885. febr. 22-én) HODOLY Elekkel? S ezt követőleg dedikálta számára a *Cantico del Sol* már 1884 folyamán megjelent példányát? (A dedikáció keltezése: „März, 85 — Budapest.”)

Bármi legyen is tehát az igazság HODOLY Elek és HODOLY Katalin rokonságának kérdésében: a *Naphimnusz* ajánlással ellátott példánya mindenképpen megérdemli a tanulmányozást, hiszen felhívja figyelmünket arra a pozsonyi bemutatóra, melynek jelentőségével a hazai LISZT-kutatás eddig talán nem volt eléggé tisztában.

8.

Arról a hangversenyéről, melynek emlékét az Ms. mus. 3.522 jelzetű partitúra: a *Krisztus* oratórium 1872-ben, a lipcsei SCHUBERTH kiadónál megjelent példánya őrzi, már minden jelentősebb LISZT-biográfia megemlékezik. A RICHTER János karmester tulajdonában volt kotta ajánlása — a kötet előzéklapján — a követ-

68. RÁKÓCZI Katalin szíves közlése. A név a Magyar Királyi Honvédség, Csendőrség és Méneskar Névkönyveiben szerepel. E jegyzékben az orvosokat és állatorvosokat nem különböztetik meg.

kező: „Hans Richter, / in dankbarer Erinnerung seiner meisterhaften / Direction dieses Oratoriums, bei der Fest-Aufführung / in Pest, am Sonntag, 9ten November, 1873 / ergebent / F. Liszt. / 19ten Nov: 73, Pest.“

LISZT *Krisztus* oratóriuma, ez a hatalmas, három részes mű, melynek maga a szerző is nagy jelentőséget tulajdonított, mostanában — egy kiváló magyar hanglemezfelvétel és a partitúra, ill. zongorakivonat új, modern kiadása révén⁶⁹ — az utóbbi évtizedek mellőzése után újra az érdeklődés homlokterébe került. Az oratórium végleges alakjában 1866 őszére készült el; először csak egyes részletei kerültek bemutatásra.⁷⁰ 1872-ben a SCHUBERTH cég megjelentette a mű partitúráját, zongorakivonatát, kórus- és zenekari szólamait. 1873. május 29-én a Herder-templomnak is nevezett weimari Stadtkirche-ben végre teljes egészében is elhangzott a *Krisztus*, a szerző vezényletével. Ezt követte — mintegy fél évvel később — a magyarországi bemutató.

Ez a hangverseny annál is nevezetesebb, mivel Liszt művészi pályafutásának fél évszázados jubileuma alkalmából, ünnepi külsőségek között került megrendezésre. (Az ötven évet Liszt első pesti fellépéseitől, 1823 májusától számították.) Az ünnepségekre 1873 novemberében került sor. Két hónappal a rendezvénysorozat időpontja előtt külön bizottság alakult a jubileum lebonyolításának megszervezésére. A *Zenészet*i Lapok 1873. szept. 14-i száma így számol be a bizottság első üléséről:

„A Liszt-jubileumi bizottság megalakulása s ülése September 7-én. ... A nevezett napon tartott értekezleten ... a meghívók és az írói s művészi társaság szűkebb körü képviselői vettek részt, megalakítván egyszersmind a jubileumi bizottságot, melynek elnökeül egyhangúlag Dr. Haynald Lajos kalocsai érsek, és jegyzőjeül id. Ábrányi Kornél választott. ... Mindenekelőtt a jubileum zenészi kérdésére, illetőleg a „Krisztus” oratorium előadására vonatkozó ügyek tárgyalattak és rendezettek. A nevezett mű betanítása és vezénylete Richter János karnagyra ruházott, ki erre magát készséggel felajánlá. — Az előadáshoz szükségelt mindennemű beszerzések és elrendezésekkel Rózsavölgyi és társa bízott meg. ... Az ünnepély díszében, a hazai és a birodalom kebelében létező zeneegyletek fölkérendők lesznek, hogy magukat képviseltessek, valamint a külföld művészeti notabilitásai s az ünneplendő bensőbb barátai is meg fognak hívatni az ünnepevényre való megjelenésre. — Az oratoriumban való közreműködésre a nemzeti színház zene- és énekkara, a Liszt-egylet, a pesti zenekedvelők egylete, s a budai énekekadémia lettek fölkérve. ... Emlékérmek készítése is határozatba ment. ... Az ünneplendő, megérkeztek, a bizottság tagjai és az írói s művészi társaság által fog fogadtatni, az oratorium előadását megelőző este pedig fátkyásmenet fog tiszteletére rendeztetni. — Egy aranyból készült babérkoszorú fog átnyújtani az ünneplendőnek mint díszemlék, melynek költségei fedezésére aláírási ívek bocsátatnak ki....”

RICHTER János (1843—1916), az oratórium karmestere, győri születésű művész volt, egyike a romantika legjelentősebb karmester-egyéniségeinek. Még gyermekkorában Bécsbe került; élete legnagyobb részét külföldön töltötte. 1866 őszén a fiatal zenekari muzsikussá és karmester megismerkedett Richard WAGNER-rel, aki partitúráinak letisztázását bízta rá. WAGNER az együttes munka során

69. A hanglemezt 1970-ben — FORRAI Miklós vezényletével — jelentette meg a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat. A partitúra és a zongorakivonat — DARVAS Gábor gondozásában, HAMBURGER Klára előszavával — 1972-ben került kiadásra (Editio Musica).

70. 6. tétel: 1859. okt. 2., Weimar. — 3. tétel: 1866, Róma. — 1—5. és 8. tétel: 1867, Róma. — 1—5. tétel: 1871, Wien.

felismerte RICHTER rendkívüli zenei adottságait, és műveinek vezénylését is kezébe helyezte. Münchenben a *Mesterdalmokok* bemutatásakor (1868) még mint karigazgató kap szerepet; Brüsszelben azonban már ő vezényli a *Lohengrin* nagy sikerű premierjét (1870). Amikor megépült Bayreuthban WAGNER színháza, RICHTER számos nagyszerű előadást produkált az ott egybegyűlt kiváló muzsikusokkal, akik között — éppen RICHTER révén — magyarok is szerepeltek.

Hogyan került RICHTER az 1870-es években néhány évre újra hazájába? Idézzük KOCH Lajos *Richter János 100. születésnapjára* c. írását, mely — sajnos — ma is a legteljesebb összefoglalás a nagy magyar karmester életéről.⁷¹

„1869. X. 9-én meghalt Radnótfáy Sámuel, a pesti Nemzeti Színház intendánsa. Rövid időn belül több intendáns váltotta fel egymást: Ráday Gedeon, Révay Simon, Podmaniczky Frigyes, végül Zichy Antal, aki Szigligeti Edét és Erkel Ferencet vette maga mellé, mint a drámai és operai szak munkatársait. A gyakori intendánsváltással járó zűrzavart használták fel Erkel ellenségei ama hír elterjesztésére, hogy Erkel elvesztette munkakedvét és nyugalomba készül. A hír Wagnerhoz is eljutott, aki sietett Richtert ajánlani a díszes állásba. 1870. III. 31-én ajánlólevelet írt Zichy Antal intendánsnak Richter érdekében. A válasz természetesen kitérő volt, miután Erkel nem szándékozott helyét elhagyni. — Zichy Antal azonban nemsokára lemondott. Utódjává 1870. X. 4-én⁷² Orczy Bódog báró személyében képzett muzsikust neveztek ki. Orczy számos reformot akart a Nemzeti Színházban az opera terén végrehajtani s ezért gyakran összekülönbözött Erkelrel. Orczy tanácsadója, Langer Viktor zeneszerző, karigazgató lett. Langer már régebben hallott Richterről és azt ajánlotta Orczynak, hogy őt szerződtesse karmesternek. Biztonság kedvéért azonban Lisztet kérte fel véleményadásra. Liszt még Wagnernél megismerkedett Richterrel. Kitérő információt adott: egyúttal levélben megkérdezte, hajlandó volna-e Pestre jönni. ... Richter igent mondott. 1871. IX. 1-én szerződtették.”

Íme, LISZT véleménye: „Richter kinevezése nagy nyereséget jelent. Orczy báró helyesen és bölcsen cselekedett, hogy ezáltal megerősítette és elősegítette a zenei haladást. Az, hogy Richter született magyar, s viselkedése tökéletesen korrekt és igénytelen, megkönnyíti számára a feladatot, hogy rendkívüli szorgalmát és jártasságát mint karmester, tökéletesen érvényre juttassa.”⁷³

RICHTER 1875 áprilisáig volt a Nemzeti Színház karmestere. Működése alatt négy WAGNER-opera szerepelt a színház műsorán: a *Lohengrin*, a *Tannhäuser*, a *Rienzi* és a *Bolygó hollandi*. (Az utóbbi kettőt ő mutatta be, de nem tartották őket oly sokáig műsoron, mint az első kettőt.)

Bár a RICHTER-vezette operaelőadások magas színvonalát mindenki elismerte, kétségtelen, hogy a kiváló karmester működése okot adott a különböző szemléletű magyar muzsikusok számos intrikájára és heves összecsapására. RICHTER egyértelműen a wagnerianizmust képviselte; magyar szerzők — LISZT kivételével — ekkoriban még alig szerepeltek repertoárján. Talán még operai tevékenységénél is fontosabb az a számos nagyszerű zenekari hangverseny,

71. *Magyar Zenei Szemle*. 1943 április. 94—95. l.

72. Téves adat. ORCZYt 1870. IX. 24-én nevezték ki, és X. 1-től kezdve működött a Nemzeti Színház intendánsaként. (LEGÁNY Dezső szíves közlése.)

73. „Richter's Ernennung bedeutet einen wesentlichen Gewinn. Baron Orczy hat wohl und weislich gethan, dadurch den musikalischen Fortschritt zu befestigen und fördern. Dass Richter ein geborner Ungar ist, und sein Benehmen ein durchaus korrektes und anspruchloses, erleichtert ihm die Aufgabe seiner ausserordentlicher Tüchtigkeit und Gewandheit als Dirigent, vollständigste Geltung zu verschaffen.“ LANGER Viktorhoz, 1871. VIII. 25-én. Pr. 216. sz.

amelynek megrendezésével RICHTER új pezségést vitt a főváros koncertéletébe. „Feltámasztotta az anyagiak és az érdeklődés hiánya miatt átmenetileg szünetelő Filharmonikus hangversenyeket (1871–1875). Nem volt jó operaigazgató, csak nagyszerű karmester. Wagnerra alapozott műsorpolitikája csődött mondott, a színház együttesének művészi színvonalát azonban európai rangra emelte. Hangversenyéletünkben kifejtett önzetlen, a saját pénzét kockáztató és minden veszélyt vállaló tevékenységével azonban mindmáig hervadhatatlan érdemeket szerzett.”⁷⁴

RICHTER az említett időszakban (tehát a Nemzeti Színháznál karmesterként eltöltött években) a következő LISZT-műveket vezényelte a Filharmonikus Zenekar hangversenyein:⁷⁵ *Hunok harca, Loreley, I. Mephisto-keringő*, a SCHUBERT-indulók LISZT által meghangszerelt sorozatából a 3. sz. *Lovas-induló, Mignon, Esz-dúr zongoraverseny, Mazzeppa, Aratók kórusa a Prometheusból*, s végül a *Krisztus*. Az ő általa szervezett egyik filharmonikus hangversenyen vezényelte LISZT először saját *Szózat és Himnusz* zenekari átdolgozását. RICHTER pesti működésének csúcspontja volt az a hangverseny — 1875. III. 10-én —, amelyen LISZTtel és WAGNERRAL közös estén léphetett a közönség elé.⁷⁶

RICHTER karmesteri kvalitásait ismerve, elképzelhetjük, milyen nagyszerű lehetett a *Krisztus* budapesti bemutatója, melyre 1873. november 9-én du. 5 óra-kor került sor a Vigadó nagytermében. Kiválóak voltak a szólisták is: NÁDAYNÉ WIDMÁR Katalin, SAXLEHNER Emma, LÁNG Fülöp, KÖSZEGHY Károly, PAULI Richard. A hangverseny alkalmából ÁBRÁNYI Emil lefordította a mű teljes szövegvégét, melyet apja, id. ÁBRÁNYI Kornél, egy LISZT-életrajzzal és műelemzéssel együtt nyomtatásban is megjelentetett.⁷⁷

Idézzünk most egy részletet az *Athenaeum* c. irodalmi és művészeti hetilap kritikájából (a *Zenészet* *Lapok*, mely pedig az ünnepek előkészítéséből oly derekasan kivette részét, 1873 október végétől 1874 májusáig nem jelent meg, így egyéb, nem elsődlegesen zenei profilú lapokban tallózhattunk csak, amikor a *Krisztus*-előadás visszhangját kerestük):

„Fővárosunk méltóan ülte meg hazánkfia félszázados művészi működése ünnepélyét; Pest, mely a zenevilágban máris kitűnő jó hírnek örvend, megöröklte nevét a műtörténelem lapjain. ... Weimar után Budapest vala az első, mely a *Krisztus* előadására vállalkozott s földadatát hasonlíthatatlanul fényesebben sikerült megoldania, mint elődjének. ... A hangversenynél fényesb ünnepélyre nem igen lelünk hangversenyeink annálisaiban. A nagy számú közönség ... néma figyelemmel hallgató végig a remekművet, holott annak méltóságteljes és komoly hangjai nem behízelgők, mint az olasz és francia könnyebb genre-ok termékei, hanem teljes odaadást és teljes, megfeszített figyelmet igényelnek a hallgatótól. ... Az előadásról csak

74. NÉMETH Amadé: *Richter János levelei a Budapesti Filharmoniai Társasághoz és budapesti hangversenyei a Filharmonikusok Zenekarával.* = *Magyar Zene.* 1966/6. 618. l.

75. Az adatok részben NÉMETH Amadé idézett cikkéből származnak, részben LEGÁNY Dezső szíves közlései.

76. A műsor I. számaként LISZT vezényelte a *Strassburgi harangok* c. kantátáját; ezután BEETHOVEN *Esz-dúr zongoraversenye* következett, melynek karmestere RICHTER, szólistája LISZT volt. A második részben WAGNER dirigált részleteket a *Walkürből*, a *Siegfriedből* és az *Istenek alkonyából*.

77. ÁBRÁNYI Kornél, id.: *A Krisztus-oratórium szövege és ismertetése. Liszt Ferencz életrajza s félszázados művészi működése. Az 1873-ik évi november 8—9-ik és 10-én Pesten tartott jubileumi ünnepély alkalmára írta és szerk.* —. Pest, Rózsavölgyi.

néhány szóval annyit jegyzünk meg, hogy az jobb aligha lehetett volna; csak vokalkarok hangvétele szállt le némelykor midőn a kíséret hosszabb ideig hallgat; ámde ennek megakadályozására eddigelé nem találtak módot. A szolisták közül Nádaynét és Lángot illeti a fő érdem, kik fárasztó és nem igen háladatos szerepüket mindvégig lelkesedéssel énekeltek”

— írja WACHTEL Aurél *Liszt félszázados működése ünnepén* c. cikkében.⁷⁸

A nagyszabású jubileumi ünnepegekért LISZT azzal fejezte ki háláját, hogy 1874 tavaszán néhány igen értékes tárgyat a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott: a jubileumi aranykoszorút és emlékérmét; az Allgemeiner Deutscher Musikverein által ugyanebből az alkalomból adományozott ezüstkoszorút; az 1840 januárjában Pesten kapott díszkardot; a Beethoven-zongorát, egy nagy ezüst kottatartót és egy arany karmesteri vezénylópálcát. Ajándékozási nyilatkozatát — 1874. máj. 3-i kelettel — az újra megjelent *Zenészet* *Lapok* 1874/1. száma hozta nyilvánosságra. — Személyes köszönetét a *Krisztus* oratórium kitűnő karmesterének, RICHTER Jánosnak már jóval előbb, a hangverseny után 10 nappal kifejezte, a dedikált partitúra átadásával, melyre RICHTER aznapi koncertje alkalmával került sor.⁷⁹

A nyomtatott partitúra gondos átlapozása során sikerült néhány apróbb bejegyzésre bukkannunk, amelyeknek egy része egészen bizonyosan Lisztről származik, más része pedig idegen — ismeretlen — kéztől. E bejegyzések szinte kizárólag különféle rövidítésekre, kihagyásokra utalnak, illetve az ezzel kapcsolatos apróbb módosításokat rögzítik. — Nem valószínű, hogy a pesti előadáson RICHTER már figyelembe vette volna ezeket a „húzásokat”, hiszen e partitúra feltehetőleg csak november 19-én került először a kezébe; a kotta jó állapota arra enged következtetni, hogy csak kis mértékben használhatták. Miután tudjuk, hogy a weimari bemutaton apróbb húzásokra sor került, nem lehetetlen, hogy LISZT egy Weimarban kijelölt példányt nyújtott át RICHTERnek, jelezve a rövidítés lehetőségét.

RICHTER egyébként később is vezényelte még a *Krisztust*, sőt élete utolsó pesti hangversenyén, 1970. IV. 8-án, amikor mint vendégkarmester, a filharmonikusok özvegy- és árvaalapjának javára dirigált, szintén ezt a művet tűzte műsorra.⁸⁰

9.

Következő dokumentumunk, az Ms. mus. 113/1 jelzetű kézirat, mely az 1. *Magyar rapszódia* másolata, SZERDAHELYI Edének szóló autográf ajánlással, ismét LISZT ifjabb éveibe vezet vissza bennünket. Mint ismeretes, a RAABE jegyzékében 106. számon nyilvántartott 19 rapszódia közül az első 15 már az 1830-as, 40-es években foglalkoztatta LISZTET; mielőtt e darabok végleges, 1851—53-ban megjelent alakjukat elnyerték volna, a *Magyar Dallok*, *Magyar Rhapsodiák*, *Ungarische Nationalmelodien* stb. c. sorozatokban részben kiadásra is kerültek.

78. *Athenaeum*, I. évf. 46. sz. 2944—47. l.

79. A hangversenyt a Zenekedvelők Egylete rendezte a Vigadóban. RICHTER ugyanis 1873 nyarán az Egylet karmestere is lett. A műsoron WEBER, SCHUBERT, MOZART és BETHOVEN-művek szerepeltek. (LEGÁNY Dezső szíves közlése.)

80. KOCH Lajos i. m. 96. l.

(E kompozíciókat RAABE jegyzéke a 105. számon, „Vorstufen zu den Ungarischen Rhapsodien“ címszó alatt foglalja egybe. Egyikükről FESTETICS Leóval kapcsolatosan már megemlékeztünk.)

Az OSZK példánya, mely kézzel vonalazott kottalapokra halványbarna tintával írt, rendkívül jól olvasható másolat, az első kiadás számára szolgált nyomdai kéziratként. (Az első kiadás 1851-ben jelent meg Lipszében, Bartholf SENFF kiadónál; lemezszáma 23.) Világosan leolvashatók a másolatban a nyomdai beosztások, jelzések; egyébként az első kiadás és kéziratunk — egészen szórványosan előforduló apróságoktól eltekintve — teljesen meg is egyezik.

Kéziratunk értéke abban áll, hogy LISZT sajátkezűleg látta el címfelirattal: „F. Liszt. | Rhapsodie[!] hongroise | pour | Piano — | dédiée à son ami E. Zerdahély | Leipzig | Barthold Senff —” A címfelirat ceruzáírása erősen elhalványult. Annál világosabban kivehető az a számos, tintával írt bejegyzés, korrektúra, melyet magában a zenei anyagban találunk.

Bár ez a példány csak formailag tartozik tanulmányunk témakörébe, hiszen — a kéziratok dedikáció ellenére — nyomtatásra szánták, nem pedig személyes ajándékozásra, szeretnénk itt most elmondani mindazt a — nem túlságosan sok — tényanyagot, amit SZERDAHELYI Edével kapcsolatosan sikerült összegyűjtenünk; ez a művész ugyanis a magyar zenetörténet romantikus, némileg tragikus sorsú, elfeledett alakjainak sorába tartozik.

SZERDAHELYI Ede (nevével még a következő, részben helytelenül írt alakokban is találkozunk: ZERDAHELY, SZERDAHÉLYI, ZERDAHÉLY) és LISZT kapcsolatról — a levelezés tükrében — elsősorban 1851-ből vannak adataink, bár egyéb forrásokból bizonyosan tudjuk, hogy már jóval előbb ismerték egymást. 1851-ben SZERDAHELYI Weimarban LISZT legközvetlenebb baráti köréhez tartozott részt vett a mesternél szervezett összejöveteleken. (Az *I. Magyar rapszódia* megjelenése is erre az esztendőre esik!) Míg LA MARA a LISZT-levelek kommentárjaiban csak annyit közöl SZERDAHELYI-ről: „ein Ungar, der sich um Liszts willen in Weimar aufhielt”,⁸¹ Peter RAABE már a LISZT-tanítványok közé sorolja.⁸² A legrészletesebb útbaigazítást id. ÁBRÁNYI Kornéltól kapjuk, aki egy visszaemlékezésében így ír róla:

„Előkelő nyitrai gentry-család tagja volt, a ki mint ilyen, velem és Székely Imrével a negyvenes évek elején szintén első[!] lépett e kaszt köréből a művészet szolgálatába s 1846-ban már hírneves zongoraművész lett, a ki akkor Liszt Ferencel is több hangversenyében működött közre; bensőbb barátságban[!] vele az utolsó 1847/48-i pozsonyi országgyűlés alatt léptem, hol együtt hangversenyeztünk, együtt nemzetörösködtünk s aztán együtt ragadt bennünket magával a forradalom vihára.”⁸³

ÁBRÁNYI visszaemlékezik egy kényes politikai megbízatásra, melyet 1849 januárjában MOTCSEHICZKY István vezetésével egy kis különítménynek kellett volna végrehajtania: Galíciából és Boroszlóból fölmentő seregeket hozni a magyar forradalmi erőknél. Az ehhez szükséges pénzt SZERDAHELYI vitte magával; mint ÁBRÁNYI-nak elmondotta: ellátták „külföldi útlevéllal s a szükséges okmányokkal, melyek igazolják, hogy mint művész, pénzzé tevén örökségemet, kül-

81. Br. VIII. Nr. 75. jegyzete a 84. l.-on.

82. R. 106/1-nél: „Gewidmet: E. Zerdahélyi. L.s Schüler.“

83. *Januáriusi napok (1848–49)*. = *Magyar Salon*, XXIV. évf. (1895–96), 917–932. l.

földi utazásra indulok". Az akció kudarcba fulladt; néhányan — köztük ÁBRÁNYI is — Görgey seregéhez csatlakoztak. „A többi tagtársakat a határon letartóztatták, s kit halálra, kit börtönre ítélték.” Utóbbiak között volt SZERDAHELYI is. Ezt egy feljegyzés is megerősíti, melyet MAJOR Ervin hagyatékában találtunk:⁸⁴ „Szerdahelyi Eduárd zongorász, vas nélkül — a két évre elítélt olműtzi várfoglyok között. Említi Hajdu Lajos Börtön-krónika c. beszámolójában (I.) Hazánk s a külföld, 1870. febr. 24., 126. l.”

ÁBRÁNYI egy másik visszaemlékezésében⁸⁵ úgy tudja, hogy SZERDAHELYIT elfogatása után 13 hónapig sanyargatták a pesti Újépületben, s mivel kézzel fogható bizonyíték nem volt küldetéséről, azt az ítéletet hozták ellene, hogy kényszerútlevelel utazzék Amerikába. Mikor 1850 tavaszán kiszabadult, azzal búcsúzott volna ÁBRÁNYITól, hogy másnap indul Hamburgon át Amerikába.

Hogy aztán ÁBRÁNYI adata felel-e meg a valóságnak, azzal a helyesbítéssel, hogy SZERDAHELYI nem azonnal utazott Amerikába, hanem hosszabb időt töltött Weimarban LISZTNél (mint tudjuk, a politikai üldözött jó barát muzsikusként itt mindig számíthattak védelemre és vendégszeretetre) vagy tényleg 2 évig raboskodott Olmützben, s 1851-ben szabadulva, kereste fel őt, ezt nem sikerült tisztáznunk. Az bizonyos, hogy SZERDAHELYI 1851 után valóban eltűnik; talán erre utal LISZT egyik levelének következő mondata is: „A zenekari szólamok a hálószobámban vannak, Szerdahelyi néma zongoráján . . .”⁸⁶

ÁBRÁNYI még egyszer tud SZERDAHELYI fölbukkanásáról, s ekkor is LISZTtel kapcsolatosan: „Huszonnyolcz évvel később, 1877-ben, még egyszer találkoztam aztán Szerdahelyivel, itt Budapesten Liszt Ferencznél (haltéri lakásán) . . . Annyi sok év után akkor családi ügyeinek rendezése végett tért egy időre vissza hazájába, hogy aztán ismét elvitorlásszék, valószínűleg örökre, mert azóta mit sem hallottam felőle.”⁸⁷

10.

A *Via crucis* ENGESZERnek ajánlott kéziratával kapcsolatban idéztünk egy LISZT-levelet, melyben a komponista néhány egyházi művét ajánlotta fel kiadásra. Ezek között szerepelt a *Septem sacramenta* (A hét szentség) c. rezponzóriumsorozat is, melynek 3. darabja, az *Eucharistia* THERN Károly hagyatékában, egy neki dedikált sokszorosítvány alakjában került a Széchényi Könyvtár Zeneműtárába.⁸⁸ Ez az ötszólamú vegyeskar, melyet orgona- vagy harmóniumkísérettel lehet megszólaltatni, 1879-ben a római P. MANGANELLINél került autográfálásra. (Bár ezt nem tartják „kiadásnak”, meg kell jegyeznünk, hogy a kotta külső képe szabályszerű kiadványra vall; még lemezszám is van: P. 512. M. A címlap a kiadó

84. Kéziratok cédulakatalógus az MTA Zenetudományi Intézet Könyvtárában.

85. ÁBRÁNYI Kornél, id.: *Életemből és emlékeimből*. Bp. 1897, Franklin. *Egy expedíció története* c. fejezet.

86. «Les parties d'orchestre sont dans ma chambre à coucher, sur le piano muet de Szerdahely . . .» Br. IV. Nr. 216. A „néma zongora” egyébként lehetett a gyakorlás céljait szolgáló, hang nélküli hangszer is.

87. ÁBRÁNYI: *Életemből és emlékeimből*, 44. l.

88. R. 530/3. RAABE megjegyzése a kiadványról: „3 u. 7. wurden 1879 bei Manganelli autographiert, aber nicht herausgegeben. Ein Exemplar von 7 im L.-M. [Liszt-Museum, Weimar] von L. bezeichnet: „Nicht veröffentlicht bis jetzt, Dezember 84.“ Pustet lehnte den Verlag des Werkes ab.“

mellett a litográfus nevét is feltünteti: „impressa da Luciani litografo.”) — A *Septem sacramenta* két darabja, a 3. és a 7. készült el MANGANELLINÉL ilyen alakban; az egész sorozat csak 1936-ban, a régi LISZT-összkiadás V/7. kötetében jelent meg.

A T/1—4 jelzetű kotta címlapján a következő ajánlás olvasható: „*Carl Thern / freundschaftlich / FLiszt. / Januar 79 — Buda Pest.*“

TERN Károly (1816—1886) nevével a LISZT-levelezésben nem találkoztunk. Bár nem tartozhatott LISZT legszorosabb baráti köréhez, azt bizonyosan tudjuk — e dedikált dokumentumtól függetlenül is —, hogy személyesen ismerték és nagyra becsülték egymást.

TERN Károly a maga korának igen népszerű és elismert zeneszerzője és karmestere volt. Kísérőzenék (*A peleskei nótárius, Szvatopluk, Rontó Pál*), operák (*Gízul, Tihany ostroma, A képzelt beteg*) komponálása fűződik nemzeti színházi karmesterségének időszakához (az 1840-es, 50-es években). Népies műdalai, népszínmű-betét-dalai csak növelték hírnevét kortársai szemében. Későbbi zeneszerzői termését: szimfonikus műveit a Pesti Zenekedvelők Egylete mutatta be, melynek 1868 novemberétől 1873 áprilisáig karmestere volt.⁸⁹

TERN Károly igen nagy gondot fordított rendkívüli tehetségű két fia: TERN Vilmos (1847—1911) és TERN Lajos (1848—1920) zenei neveltetésére. A két fiú páratlan sikereket ért el a kézzongorás művek összehangolt, kimunkált előadásában. Ez annak az eredménye volt, hogy — apjuk jóvoltából — a legkiválóbb külföldi mestereknél is tanulhattak. Egy ideig LISZT is tanította a TERN-testvéreket; tehetségüket azzal is elismerte, hogy nekik ajánlotta a négy SCHUBERT-índuló zenekari feldolgozásának (R. 449.) négykezes zongorakivonatát (R. 354.), amely a 70-es években a berlini FÜRSTNER kiadónál jelent meg.

LISZT 1879 elején január 17-től április 2-ig tartózkodott Magyarországon. Február végén az egész TERN-család Budapesten volt, mert a két fiú 28-án hangversenyt adott a Redoute kistermében. A *Fővárosi Lapok* már előzetesen is többször felhívta a figyelmet erre a koncertre (febr. 16-i és 23-i számában), március 2-án pedig kritikát közölt róla. A TERN-testvérek műsorán LISZT-mű is szerepelt; ennek ellenére a kritika nem említi (mint oly sok más esetben), hogy a hangversenyen LISZT is jelen lett volna.

„A Thern-testvérek ... már évek előtt elérték a teljes összeolvadás kifogástalan művészetét, melyet most a Scharwenka berlini zenész Lisztnak ajánlott jelentékeny d-moll koncert művében, a Thern Károly kellemes „andante gracioso”-jában, a Raff bájos „tarantellá”-jában s a Liszt nagy nehézségekkel járó, briliáns „Don Juan” átíratában csillogtattak. ... A Liszt-féle genialis átírat előadásával különösen felvillanyozták hallgatóikat.”

Bizonyosra vehetjük, hogy LISZT figyelemmel kísérte a TERN-testvérek hangversenyének előkészületeit; s ha nem volt jelen, azt annak tulajdoníthatjuk, hogy röviddel azután indult kolozsvári hangversenykörútjára ZICHY Gézával. S bár a sajtóban nincsenek adatok a TERN-családdal való találkozásáról, ismerve LISZT igen mozgalmas budapesti életét, nagyon valószínű, hogy az ajánlással ellátott kotta egy ilyen találkozás emlékét őrzi, s talán szerepe van benne a február 28-i koncertnek is. Nem tudunk róla, hogy TERN Károly ebben az időben

89. LEGÁNY Dezső szíves közlése.

Budapesten valamilyen ének- vagy zeneegyesület, esetleg templomi együttes élén állt volna, ami szintén indokolhatná a rezponzorium neki szóló ajánlását.

ThERN Károly és LISZT kapcsolatáról szólva megemlítjük még, hogy 1867-ben megjelent LISZT XV. *rapzdíájának* négykezes zongoraátirata RÓZSAVÖLGYI kiadásában, melyet RÉTH N. Károly dolgozott át.⁹⁰ A RÉTH N. vezetéknev anagramma, s a ThERN nevet rejtí: az átdolgozás tehát ThERN Károly munkája. LISZT valószínűleg tudott erről a kiadványról, s minden bizonnyal hálás is volt érte.

11.

Ms. mus. 3.438 jelzeten szerepel a Zeneműtár állományában az a piros egéssz- bórbe kötött kolligátum, melynek arany betűs borítócíme: *Symphonische Dichtungen. II.* Az öt részből álló kolligátum a következő műveket tartalmazza négykezes zongoraletétben: *Hamlet* (R. 323.), *Hunok harca* (R. 422., a négykezes letét valószínűleg BÜLOWTÓL), *Az ideélok* (R. 423., SGAMBATI négykezes átirata), két epizód LENAU *Faustjából*: 1. *Az éjszakai menet*, 2. *Mephisto keringő* (R. 325/1–2.).

A VÉGH Jánosnak és feleségének, BEZERÉDJ Angélnak ajánlott kotta — a növedéknapló tanúsága szerint — 1964-ben raktárrendezéséből került felvételre. Hogy azt megelőzően hogyan jutott a Széchényi Könyvtárba, azt már nem sikerült kinyomozni. Több mint 30 évvel a leltárba vétel előtt azonban a sajtóban a következő emlékezés jelent meg VÉGH János fia, VÉGH Gyula tollából:

„Liszt Ferenc naplója a Mester halála után, örököseinek jóvoltából került Atyám birtokába, emlékül a Zeneakadémia hírneves elnökére, akinek oldala mellett Atyám tiszteletbeli alelnöki minőségben éveken keresztül segédkezett a kezdet nehézségeivel küzdő állami zeneintézetünk megszervezésében. A napló különben nem az egyedüli, családunkban kegyelettel őrzött emléke a mesternek. Néhány baráti levélen kívül több hangjegy is van közöttük, melyek közül legértékesebb Atyám Suite-jének Liszt által két zongorára átirát kézírata, a „Symphonische Dichtungen” szüleimnek dedikált két kötete stb.”

— írja VÉGH Gyula 1930-ban, „Liszt Ferenc kiadatlan naplója” c. közleményének bevezetőjében.⁹¹

Az Ms. mus. 3.438 jelzetű kötet azonos a VÉGH Gyula által említett *Symphonische Dichtungen* II. kötetével. Az I. kötet hollétéről nincs tudomásunk. A baráti levelek, melyeket a *Muzsika* 1929/12–2. száma magyar fordításban közöl, ma szintén az OSZK tulajdonában vannak.⁹²

A kötet szűkszavú ajánlása: „*A J. et Angélica / de Végh, / en sincère amitié / F. Liszt / Février 78, / Budapest*”, önmagában véve még nem árulja el, hogy verebi VÉGH János és rendkívül muzikális felesége LISZT legszorosabb baráti köréhez tartozott Budapesten. VÉGH János, aki nem kisebb mestereknél végezte zenei tanulmányait, mint ThERN Károly és MOSONYI Mihály, végül a bírói pályára

90. Címlapja: „Marche de Rákoczy. Rákoczi induló. LISZT F. után zongorára négy kézre művészileg alkalmazá Réth N. Károly.” Lemezszám: 1507. Az OSZK-ban található példány jelzete: Mus. pr. 15.287. Az álnév megfejtése MAJOR Ervin nyomán.

91. *Muzsika*. 1930/1–2., 22. l.

92. A Kézirattár állományában. Vö. Pr. 436, 455, 470, 488, 494, 520, 523, 532, 534, 535, 546, 547, 548, 568 és 580. sz.

lépett. Emellett zeneszerzői tevékenységet is folytatott. Liszt igen sokra becsülte VÉGH János zenei képességeit, aki több LISZT-műből készített átíratokat két zongorára, 8 kézre. Ezek közül legjelentősebb a *Dante-szimfónia* átírata, mely BREITKOPF és HÄRTEL kiadásában meg is jelent. „Mellékelem Breitkopf és Härtel írásbeli beleegyezését a Dante szimfónia Ön által készített kiváló, 2 zongorás 8 kezes átíratának publikációjára vonatkozólag” — írja LISZT VÉGH-nek 1880-ban.⁹³ VÉGH önálló kompozícióinak némelyike is elnyerte LISZT nagybecsülését. „Az Ön Szvit valcer-formában c. kompozíciója a legválasztékosabb és legeragadóbb munkák közé tartozik, teli jó ízlésre valló szerencsés sziporkázással, anélkül, hogy bármiből is túl sok, vagy túl kevés lenne benne”⁹⁴ — írja 1883-ban VÉGH-nek arról a négykezes zongoradarabjáról, melyet később zongorára, 2 kézre ő maga dolgozott át (R. 263.). E kiváló átdolgozásról maga VÉGH azt vallotta, hogy alig ismert rá művére LISZT jellegzetes harmonizálásában, (Tévedés lehet hát VÉGH Gyulának az az emlékezése, mely szerint a család a *Suite* Liszt által két zongorára átírt alakjának kéziratát őrizte volna.)

LISZT és VÉGH hivatalosan is kapcsolatba kerültek, amikor 1881. május 12-én VÉGH Jánost kinevezték a Zeneakadémia alelnökévé, hogy az adminisztráció terheit levegye LISZT válláról. VÉGH 1887-ig töltötte be ezt a pozíciót.

Barátságuk azonban nemcsak zeneszerzői és hivatali kérdésekben való együttműködésre korlátozódott. LISZT budapesti tartózkodásai idején gyakran jelent meg néhány különösen kedvelt barátjánál, akikkel együtt whist-játékkal, kellemes beszélgetéssel, rögtönzött muzsikálással töltötte szabad idejét. Állandó whist-partnerei voltak: VÖRÖS VÁRKONYI Kálmán és felesége; PULSZKY Polixéna, továbbá a VÉGH-házaspár. A társaságot időnként MIHALOVICH Ödön, esetleg ÁBRÁNYI Kornél egészítette ki. VÉGH János visszaemlékezései,⁹⁵ valamint a LISZT—VÉGH levelezés egyaránt utal erre a szoros kapcsolatra, s több olyan apróságot elevenít fel, melyek LISZT és VÉGH-ek családi viszonyáról tanúskodnak (pl. VÉGH beszámolója a „whist sérieux” játékban LISZT javára elkövetett „kegyes csalások”-ról; LISZT dicsérete VÉGH-né kiváló sonkájáról, hangversenyjegyek küldése, közös kocsikirándulások stb.).

A LISZT—VÉGH levelezés legnagyobb része az 1880-as évekből maradt fenn; a kapcsolat nyilván ekkor lehetett a legszorosabb. 1878 februárjában nem tudunk olyan különösebb eseményt, melyhez a *Symphonische Dichtungen II.* ajánlása fűződhetett volna. Nem is kell ilyet keresnünk: a később meleg barátsággá mélyülő viszony eléggé indokolja a kötetünk előzéklapján olvasható sorokat. Talán nem tévedünk, ha LISZT következő soraiban hallgatólagosan VÉGH János jelenlétét is ott érezzük: „Barátunk, Mihalovich, beszámol Önnek a budapesti hírekről. Úgy, mint máskor, itt is elzárkózom a legnehezebb munkába: önmagam elviselésébe. Szerencsére sokan segítenek nekem: n e m e s b a r á t s á g o k,

93. «Ci-joint l'acceptation écrite de Breitkopf und Härtel relative à la publication de votre excellent arrangement pour 2 Pianos à 8 mains de la Symphonie dantesque.» Pr. 436. sz.

94. «Votre 'Suite en Forme de Valse' est une oeuvre des plus distinguées et charmantes, pleine de saillies heureuses de bon goût, sans rien de trop, ni de trop peu.» Pr. 532. sz.

95. *Muzsika.* 1929/1—2., 73—77. l.

drága és szép emlékek világítják meg az utat, melyet még meg kell tennem, hogy elérkezzem a sírig.”⁹⁶

Ezzel végére értünk a személyhez szóló dedikációval ellátott kották ismeretetésének. A fennmaradó három dokumentum közül kettő konkrét eseményhez kapcsolódik, míg a harmadikat LISZT egy folyóirat olvasóinak, tágabb értelemben egész magyar hazájának ajánlotta.

12.

A ZR 36 jelzetű kottán, SCHUBERT *Trauermarsch* c. kompozíciójának⁹⁷ LISZT által készített zongoraátdolgozásán (R. 251/1.), mely a mű DIABELLI-féle, 1847-ben megjelent első kiadása, a címlapra LISZT sajátkezűleg a következő sorokat jegyezte fel: „1846. *geschrieben, und am 26ten März, in / dem Concert zu Gunsten / der Szegediner und Alföldler / Überschwemnten / hier gespielt, von / F. Liszt / Budapest, / 27ten März / 79.*“

Az 1879-es nagy szegedi árvíz tragikus történetét az utókor is jól ismeri. Március 5-én a Szeged városától északra eső töltésvonal átszakadt; a Tisza árja március 11-én éjjel az egész várost hullámsírba temette. 51-en vízbe fulladtak; több mint ötezer ház rombadőlt, s nem egészen félezer épület maradt csak épségben. A borzalmas katasztrófa hírére belföldön és a határokon túl is sokan megmozdultak, hogy segítséget nyújtsanak. „Magyarországon mindenki igyekszik segíteni a szegedi nagy katasztrófa áldozatain. A király személyesen Szegedre jött, s egy igen nemes nyilatkozatban azt kéri, hogy azokat a jelentékeny összegeket, melyeket közelgő ezüstlakodalmának megünneplésére szavaztak meg, fordítsák az 1000 és 1000 szerencsétlen javára. Budapesten az értük folyó gyűjtés már közel 200 000 Ft-ot el — majdnem ugyanennyit Angliában is” — írja LISZT Carolyne WITTEGENSTEIN hercegnőnek.⁹⁸

Ebben az időben LISZT számára már terhes volt, hogy zongoristaként felépjen a nyilvánosság előtt; mégsem tudta megtagadni segítségét a rászorulóktól. Alig több mint két héttel a szörnyű éjszaka után hangversenyt adott Budapesten a Redoute-ban, melynek alkalmával a SCHUBERT-féle *Gyászindulón* kívül a *Petőfi emlékének* (*Dem Andenken Petőfi's*) és *Cantique d'amour* c. kompozícióit ját-

96. «Notre ami Mihalovich vous donne des nouvelles de Budapest. Comme ailleurs je me renferme ici dans le plus difficile labeur: se supporter soi-même. Heureusement on m'aide beaucoup; de nobles amitiés et de chers et beaux souvenirs éclairent le chemin qu'il me faut encore suivre pour arriver à la tombe.» Br. II. 219. Jessie LAUSSOZHoz, keltezése: 1878. I. 29.

97. SCHUBERT: *Six grandes marches*, Op. 40, 1824 körül keletkezett, zongorára, négy kézre írt sorozatának 5. darabját dolgozta át LISZT zongorára, 2 kézre. SCHUBERT kompozícióját O. E. DEUTSCH „Thematic Catalogue”-ja (London, 1951, Dent) 819. számon tartja nyilván.

98. «En Hongrie, tout le monde tache de secourir les victimes du grand désastre de Szegedin. Le Roi est venu en personne à Szegedin, et dans une très noble proclamation demande que les sommes considérables, votées pour la prochaine célébration de ses noces d'argent, soient employées au profit de 1000 et 1000 infortunés. A Budapesth, la souscription en leur faveur a déjà atteint près de 200.000 fl. — presque autant en Angleterre.» Br. VII. Nr. 236.

szotta, valamint MIHALOVICH Ödönnel együtt SCHUBERT *C-dúr, Wanderer-fantáziáját*, saját kézzongorás átiratában.⁹⁹

Idézzük a *Fővárosi Lapok* kritikusanak beszámolóját LISZT fellépéséről, a SCHUBERT-féle *Gyászinduló* átiratának hatásáról:

„Három negyed nyolckor lépett föl Liszt az emelvényre, a két zongora egyike mellé, mely nemzeti szín szalagos babékoszorúkkal volt feldíszítve, jeléül, hogy a hangszer most oltár, melyen áldoznak. Az ősz Dante-fej alig emelkedett ki a gázfényes levegőben: rögtön kitört a taps és zajlott hosszú ideig, üdvözölve az ő nemes szívet, mely mindig szószegővé teszi, valahányszor ínségen, nyomoron kell segíteni. Mert nem akar, nem szeret nyilvánosan játszani; fogadja is, hogy nem fog többet, hanem mikor jalkiáltást hall: oda ül a zongorához, hogy zenéjének varázsával ő is enyhítsen a bajon. . . . Ő kezdte a hangversenyt, az alkalomhoz illő zenével, az ő kedves Schubertjének mélyen megható gyászindulójával. Volt-e és lesz-e valaki, ki e gyászindulót a zongorán így el tudta vagy tudja harangozni, orgonázni és énekelni? A komoly hangok e bámulatos tömörsége és élő kifejezése, e sajátos költészet, melybe egy érző lélek egész nemessége van öntve, ez eszményi felfogás, mely nem keresi a bravour fogásait, hanem kenetteljesen uralkodik és igéz, e szoliditás, a hangoknak e mintegy ércbe öntése csak oly bevégzett lángelme tulajdona lehet, ki művészetének nemcsak királya, hanem áldozó papja is. A taps, mely ilyenkor játékát követi, kevésbbé fejezi ki a hatás erejét, mint azok az egymásra ámulva néző arcok, melyek mind azt mosolyogják el: „így csak ő tud!”¹⁰⁰

A hangverseny anyagi eredményéről LISZT a következőket írja WITTGENSTEIN hercegnőnek: „A szegedi koncert, múlt szerdán, sikerült — 6000 és még mintegy 100 Ft tiszta bevétel. Úgy látszik, hogy még mindig meglehetősen jól zongoráztam — ez még egyszer újra fog kezdődni, hogy végül 3 vagy 4 nap múlva Bécsben fejeződjék be.”¹⁰¹ (A bécsi hangversenyt, amelyre LISZT utal, ANDRÁSSY grófné kívánta megrendezni, ugyancsak az árvízkárosultak javára. A mester először ki akart térni a felkérés elől, végül azonban mégis elvállalta a közreműködést, s a hangversenyt ANDRÁSSYék bécsi palotájában április 7-én nagy sikerrel meg is tartották.)¹⁰²

Hogy az OSZK-ban található *Trauermarsch*-példányt LISZT kinek a számára látta el sajátkezű feljegyzésével, arra vonatkozólag nincs adatunk. Az sem kizárt, hogy saját példányára, emlékeztetőül írta rá a nevezetes hangverseny dátumát, bár ehhez a magyarázat kissé túl bőségesnek látszik. A provenienciával kapcsolatos néhány adat, mely magáról a kottáról olvasható le, nem nyújt ebben a vonatkozásban támpontot. A külső — kék színű — borító aljára a következő bélyegzőt nyomták: „POLLAK E. Antiquar-könyv-kereskedés Kecskeméti-utca 3. BUDAPEST.” A Széchényi Könyvtár a kottát dr. MÁTEKA Béla Liszt-kutatótól vásárolta meg 1962-ben, aki apja, dr. MATYÉKA Károly gyűjteményéből örökölte azt.

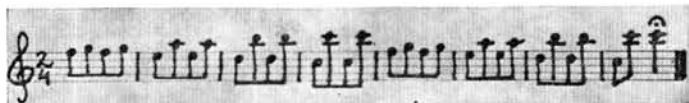
99. A hangversenyműsört ismerteti LA MARA a Br. II. Nr. 244. kommentárjában, egy OTTO LÖSSMANNnak 1879. III. 23-án írt levél következő soraival kapcsolatosan: „Einliegendes Programm besagt Ihnen, dass trotz aller Müdigkeit, mein *invalides* Clavierspiel zur Abhülfe der Szégediner Nothleidenden noch in geringer Weise beiträgt.“

100. *Fővárosi Lapok*. 1879, 348. l. (III. 28-án).

101. «Le concert de Szegedin, Mercredi passé, a réussi — 6000 et quelques 100 fl. de recette nette. Il paraît que j'ai encore assez proprement joué du piano — ce sera encore à recommencer pour en finir finalement, dans 3 ou 4 jours à Vienne.» Br. VII. Nr. 237.

102. Br. VII. Nr. 236., 239., ill. *Fővárosi Lapok*. 1879, 396. l.

A következő dokumentum — az összes eddigitől eltérően — nem LISZTMŰ, még csak nem is LISZT-ÁTIRAT. A Mus. pr. 15.489 jelzetű kottának négy szerzője van: Alekszandr BOROGYIN, Cezar KJUI, Anatolij LJADOV és Nyikolaj RIMSZKIJ-KORSZAKOV. Az orosz szerzők közösen komponáltak egy variációsorozatot az alábbi témára:

A műnek a következő címet adták: „*Parafrázisok. 24 variáció és 14 kis darab zongorára a közkedvelt témára . . . A kis zongoristáknak ajánlva, akik a témát mindkét kéz egy-egy ujjával képesek megszólaltani . . .*” A kotta 1878-ban, három cég közös kiadásában (Hamburg, RAHTER; St. Pétersbourg, BÜTTNER; Leipzig, KISTNER, lemezszám: 1936) jelent meg; címlapja orosz és francia nyelvű.

A nyolc ütemes, egyszerű kis téma felhasználásával a négy neves orosz zeneszerző (három közülük a híres „Ötök” tagja) a következő megosztásban készítette el a variációsorozatot a hozzá csatlakozó karakterdarabokkal: a 24 variáció KJUI, LJADOV és RIMSZKIJ-KORSZAKOV műve; BOROGYIN a 2. *Polkát*, a 3. *Marche funèbre-t* és a 12. *Requiem-et* írta meg. LJADOV alkotása a 4. *Valse*, a 6. *Galop*, 7. *Gigue* és a 15. *Cortège triomphal*, míg RIMSZKIJ-KORSZAKOV az 5. *Berceuse*, a 8. *Fughetta: B—A—C—H*, a 9. *Tarantelle*, a 10. *Menuet*, a 13. *Carillon* és a 14. *Fugue grotesque* c. darabokat készítette el. KJUI a variációkban való részvételén kívül mindössze a 11. *Valse*-szal járult hozzá a sorozathoz.

A kis sorozat darabjait két játékos adja elő zongorán, akik közül a primo szólam megszólaltatója mindvégig a „kis zongorista”, aki a fent idézett 8 ütemet hangoztatja. A tulajdonképpeni kompozíció előadója a secondo-játékos. A 13. sz. *Carillon*-ban egy terzo-szólam is megjelenik, tehát ennek előadásához három játékos szükséges (egy zongoránál).

Témánk szempontjából a kottát az teszi érdekessé, hogy az OSZK e példányának címlapjára LISZT a következőt jegyezte fel: „*excutées par / 4 Whisteurs, / dont FLiszt / Budapest / 27 Janvier / 80.*”

Hogyan került ez a kis sorozat LISZT-hez, s miként értelmezzük ezt: „előadta 4 whisteló, közöttük Liszt F., Budapesten, 1880. január 27-én”?

A *Parafrázisok* szerzői maguk küldték el művüket LISZT-nek, egy SZTASZOV által fogalmazott, 1879. május 17/29-én kelt francia nyelvű levél kíséretében:¹⁰³ „Kedves Uram, mellékelten küldünk Önnek egy kis zeneművet, amelyet közösen komponáltunk. Ismerve azt az élénk érdeklődést, amelyet Ön az orosz iskola művei iránt tanúsít, reméljük, nem fogja megtagadni érdeklődését kissé tréfás jellegű darabunktól. Fogadja, drága és mélyen tisztelt mester, őszinte és mély tiszteletünket. Alekszandr Borogyin, Cezar Kjuj, Nyikolaj Rimszkij-Korszakov, Anatolij Ljadov.”

103. MILSTEJN: *Liszt*. II. köt. 749. l. (107. sz. jegyzet).

A szellemes kis sorozattól LISZT valósággal el volt ragadtatva, amint ezt 1879. június 15-én kelt válaszában meg is fogalmazta: „Mélyen tisztelt Uraim! Önök tréfaképpen komoly jelentőségű művet komponáltak. ‚Parafrázis’-uktól el vagyok ragadtatva: nincs szellemesebb az Önök huszonnégy variációjánál és tizennégy kis darabjánál . . . — Íme, végre a harmónia, ellenpont, ritmus, fúga-stílus tudományának nagyszerű, tömör vezérfonala, az, amit németül ‚Formenlehre’-nek neveznek. Melegen ajánlom valamennyi európai és amerikai konzervatórium zeneszerzestanárnának, hogy a tanítás gyakorlati anyagaként felhasználják az Önök ‚Parafrázis’-át. A 2. és 3. variáció első oldalaitól valamennyi igazi gyöngyszem, a ‚komikus fúga’-ig és a ‚menet’-ig, amely nagyszerűen tetőzi be az egész művet. — Köszönöm, Uraim, ezt a kellemes élményt, és ha bármelyikük új művet ír, kérem, értesítsenek róla. Legmélyebb, szeretetteljes tiszteletem régóta az Önöké . . .”¹⁰⁴

A négy orosz mester által küldött kotta valószínűleg az OSZK példányával. A különös megjegyzés pedig, melyet LISZT a kotta címlapjára rávezetett, azonnal értelmet nyer mindazok előtt, akik tudják, milyen szenvedélyes whist-játékos volt LISZT kései éveiben. Erre egyébként már utaltunk a VÉGH Jánosnak és nejének ajánlott kottával kapcsolatban. VÉGH egyike lehetett a „4 whistelő”-nek; ezt nemcsak onnan következtetjük, hogy általában részt vett e kártyatársaság összejövetelein, hanem abból is, hogy emlékirataiban említi a *Parafrázisokat* Lisztrtel kapcsolatosan:

„Amennyire bosszantotta Lisztet az, ha nagy, vegyes vagy feszes társaságban zongorázásra kérték fel (főleg oly háznál, ahol ebédre, vagy vacsorára volt híva és ahol az étkezés alatt a szomszéd szobában, mintegy mementóképpen zongorahangoló működött!), oly szívesen, felhívás nélkül — ült a hangszeréhez meghitt baráti körben és örömet játszott kétkézre, négy vagy nyolckézre, ahogyan tetszett a háziaknak, sőt arra is vállalkozott, hogy a Borodin, Cui, Liadow és Rimsky-Korsakow-féle remek variációkat (az ismeretes témára . . . melyben a fűszer a basszus játszójának jut, míg a violonban mindvégig a fenti, — két ujjal játszott — motívum ismétlődik) a társaság minden egyes tagjával, még azokkal is, akik teljesen nélkülözték a zenei képességet — előadja. Különbözött ezt a szerzeményt a legtökéletesebb ellenpontozati tanulmányoknak tartotta, melynek, mint tananyagának egy tanítézetből sem volna szabad hiányoznia. Ily bizalmas, szűk milióban — mondhatom: csakis ilyenben érezte magát jól az öreg úr és ebben a jó érzésben a meleg kedély, a finom eszrit és a sokoldalú, nagy látókörű műveltség mintegy versenyt futottak egymással.”¹⁰⁵

104. «Trés honorés Messieurs, Sous forme plaisante vous avez fait une oeuvre de valeur sérieuse. Vos ‚Paraphrases’ me charment: rien de plus ingénieux que ces 24 Variations et les 16 petites pièces sur le thème favori et obligé . . . Voilà enfin un admirable compendium de la science de l’harmonie, du contrepoint, des rythmes, du style figuré, et de ce qu’en allemand on nomme ‚Formenlehre’! Volontiers je proposerai aux professeurs de composition de tous les conservatoires d’Europe et d’Amérique de prendre vos *Paraphrases* pour guide pratique de leur enseignement. Dès la première page, les Variations II et III sont de véritables bijoux; non moins les autres numéros continûment, jusqu’à la Fugue grotesque et le *cortège* qui couronne glorieusement l’ouvrage. Merci de ce régal, Messieurs, et quand l’un de vous publiera quelque nouvelle composition, je le prie de m’en faire part. Ma très vive, haute et sympathique estime vous est assurée depuis des années. . . .» Br. II. Nr. 248. Magyar fordítása: MILSTEJN: *Liszt*. I. köt. 414. l.

105. *Muzsika*. 1929/1–2., 76. l. — A részlethez fűzött jegyzetben MAJOR Ervin említi a mi példányunkat, mely akkor még a Nemzeti Zenede Könyvtárának 8864. sz. darabja volt. 1934-ben adták át a Nemzeti Múzeum Könyvtárának.

Bár a mi *Parafrázis*-példányunkban a címlapon levő megjegyzésen kívül másutt nem található Liszt keze nyoma, említést érdemel, hogy 1880 folyamán Liszt betoldást készített a darabhoz. Ezt a kis variációt RHABE jegyzéke 297. számon tartja nyilván. Kjuj útján Liszt eljuttatta a kis darabot a parafrázis többi szerzőjének. „1880-ban Kjuj harmadszor és egyben utoljára látta Lisztet. E találkozás során Liszt eljátszotta vendégének az orosz zeneszerzők egy gyermekdalra („tatitati”) írt ismert „Parafrázisát” és másnap elküldte neki szolgáljával a parafrázishoz írt variációját, a következő megjegyzéssel: „A nyomtatott kiadás 9. és 10. oldala közé, Kjuj fináléja után, preludiumként Borodin polkájához. Variáció Borodin, Kjuj, Ljadov és Rimszkij-Korszakov csodálatos művének második kiadásához. Tisztelőjük, F. Liszt. Weimar, 1880. július 28.”¹⁰⁶

A darab 2. kiadásában a Liszt-kézirat hasonmása pótlásként valóban megjelent.¹⁰⁷ Érdekes, hogy bár csak pár ütemes darabról van szó, maga Liszt egyeb orosz tárgyú kompozícióival együtt, sőt szinte azok fölé emelve említi egy 1885-ben írt levelében: „A hamburgi Rahter zeneműkiadó, a moszkvai Jürgenson üzletfele, átadja majd Önnek tiszteletpéldányként három orosz átíratomat: Csajkovszkij „Polonéz”-ét; Dargomizsszkij „Tarantellá”-ját az állandóan ismétlődő la-la pedálhangokkal; egy „Románc”-ot Mihail Vielgorszki gróftól. Tegyük még

hozzá Glinka Cserkesz indulóját és különösen a variációk és parafrázisok pazar kaleidoszkópját az állandó motívumra. Ez a legkomolyabban szórakoztató dolog, amit ismerek; felér számunkra valósággal minden zenei tudás gyakorlati kézikönyvével...¹⁰⁸

106. «À placer entre les Pages 9—10 de l'édition parue, après le Finale de C. Cui, et come prélude à la Polka de Borodine. Variation pour la 2^{ae} Edition de la *merveilleuse* oeuvre de Borodine, C. Cui, Liadoff, et Rimski Korsakow: Leur dévoué F. Liszt. Weimar 28 Juillet 80.» Az ered. szöveget a kézirat nyomtatásban megjelent hasonmásából (l. 107. sz. jegyzetünket), a magyar fordítást MILSTEJN I. köt. 413. l.-ről idéztük.
107. A 2. kiadás címlapja: «PARAPHRASES. 24 Variations et 15 petites Pieces... Nouvelle Edition, augmentée d'une Variation de François Liszt, d'une Mazurka de Borodine et des 'Bigarrures' de N. Stcherbatscheff. Leipzig 1893, Belaieff. St. Pétersbourg, dépôt général chez Jurgenson.» A 10. l. után következik a Liszt-kézirat hasonmása (1 lap), melynek lemezszáma 666. (E kiadvány egy példánya a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Könyvtárának 100.954. száma.)
108. «L'éditeur de musique à Hambourg, Rahter, correspondant de Jurgenson, Moscou, vous offrira en hommage, trois de mes transcriptions russes: La „Polonaise” de Tschairowsky; la „Tarantelle” de Dargomijsky avec la pédale continue de la-la; une „Romance” du Comte Michel Wielhorsky. Ajoutons-y la Marche tscherkesse de Glinka et surtout le prodigieux *Kaléidoscope* des variations et paraphrases du motif fixe: ... C'est la chose la plus sérieusement divertissante que je sache; elle nous donne un manuel pratique, par excellence, de tout savoir musical...» Br. II. 356. MERCY-ARGENTEAU grófnőhez, 1885. I. 20-án.

Befejezésként egy olyan dokumentumot ismertetünk, amelyet nagyon sokszor idéznek, reprodukálnak különféle tanulmányokban, könyvekben, mivel LISZT magyarságának, hazaszeretetének magyar nyelvű, frappáns kifejezője. Az Ms. mus. 1.210 jelzetű, eredeti kézíratos emléklapról van szó, melyen egy sornyi hangjegyes anyag a Rákóczi-nótának a *Magyar Királydalban* (R. 563.) felhasznált variánsából az első két dallamfrázis. A dallamsort LISZT a következő címfelirattal látta el: *Magyar Király-dal. | (Egy régi magyar dallam után.)* A tíz ütemnyi kotta alá pedig ezt jegyezte: *Mint magyar hazámnak hű fia | Liszt Ferencz.*¹⁰⁹

Említettük már, hogy LISZT a *Magyar Királydal*t a budapesti Operaház megnyitására írta, ahol azonban megakadályozták előadását, éppen a felhasznált témának a kuruc korra utaló, „rebellis” szellemére hivatkozva. E kompozíciójával, melynek sorsát különlegesen szívében viselte, s érdekében — szokásától eltérően — elég kiterjedt levelezést is folytatott,¹¹⁰ LISZT kezdetől fogva hazafias érzelmeinek kívánt kifejezést adni. Ezért is hívta fel kiadójára, TÁBORSZKY figyelmét különös hangsúllyal a magyar szöveg helyes prozódiajának ellenőrzésére.¹¹¹

A kis emléklap hasonmására — a LISZT életének utolsó éveiben megjelent magyar kulturális folyóiratokban lapozgatva — a *Magyar Salon* c. képes havi folyóirat IV. kötetében, az 1886 márciusában megjelent szám 566. lapján bukkantunk rá. Id. ÁBRÁNYI Kornél: *Liszt Ferenczről* c. írásához közölték illusztrációként, a következő aláírással: „Liszt Ferencz saját kézírata a Magyar Salon számára.”

A FEKETE József és HEVESI József által alapított *Magyar Salon* 1884-től 1936-ig jelent meg; társadalmi, irodalmi és kritikai folyóirat volt. Egy-egy évfolyama (kötete) 6 számból állt; az évi két kötet az áprilistól szeptemberig, ill. októbertől márciusig megjelent számokból állt össze. Tartalmilag a *Magyar Salon*-ban érdekes módon keveredik az igen értékes és a valóban „szalon-ízű” anyag. Az 1886 márciusi számban pl. JÓKAI Mór és KAZÁR Emil novellái képviselik a prózát, KOMÓCSY József és BULLA János versei a költészetet; dr. VÁCZY János: *Hírlapirodalom 1848—49-ben* c. tartalmas tanulmánya jól megfér MARIUS Pál: *High life* c. összeállításával, mely a felső tízezer farsangi híreit szellőzteti. A képzőművészeti rovatban BENCZUR Gyuláról közölnek egy írást, de található még e számban útibeszámoló és szótalány, BERZSENYI-kézirat facsimiléje és orvosi tanácsok, színházi és könyvkritika, egy ismert közéleti személy életrajza stb. Nyilvánvaló a lap szándéka, hogy értékeset nyújtson, de egyben népszerű is legyen.

109. Az emléklap facsimiléje megjelent többek közt KERESZTURY Dezső—VÉCSEY Jenő—FALVY Zoltán: *A magyar zenetörténet képekönnyve* (Bp. 1960, Magvető) c. munkájának 188. l.-jén.

110. Egyedül PRAHÁCS gyűjteményében 10 levél témájaként szerepel a *Magyar Királydal*: Pr. 550., 553—558., 560—562. sz. — A Br. II. Nr. 349. nyomtatásban is megjelent a korabeli sajtóban. = *Pester Lloyd* 1884. IX. 27.

111. „Vor Mitte August erhalten Sie die Partitur (Manuscript) Orchester und Gesang. Den ungarischen Text, bitte ich, meinen getreuen Freund, Ábrányi nach seinem, Dafürhalten, *echt magyarisch* einzurichten, — wenn nöthig meine prosodische Schreibart, zu corrigiren.“ Pr. 553. sz.

A *Magyar Salon* zenei munkatársa ekkoriban id. ÁBRÁNYI Kornél (1822–1903) volt. A IV. évfolyamban három hosszabb írása is szerepel (*A régi Rákóczi-nóta és -induló; Zene. Visszapillantás a lefolyt évre; és Liszt Ferencz.* 275–280., 546–548. és 562–568. l.). ÁBRÁNYI és LISZT igen szoros kapcsolatban álltak egymással. A tevékeny zeneíró, zenetudós, zeneszerző a XIX. század második felében a magyar zenei élet csaknem minden területén sokat tett a haladás érdekében. Elég, ha lapszerkesztői munkájára (*Zenészet* *Lapok, Zenészet* *Közlöny*), az Országos Magyar Daláregyesület megalapítására, a Zeneakadémián betöltött titkári és tanári szerepére, zenetörténeti és zenekritikai írásaira gondolunk; bár saját korában szerzeményei (főleg népies műdalok, kisebb szalondarabok) is meglehetősen közkedveltek voltak. ÁBRÁNYI fáradtságot nem kímélve tevékenykedett Liszt népszerűsítéséért; több ízben szövegíróként, fordítóként, kommentátorként is segítségére sietett.

„Minden kérdés vagy dicsekedés nélkül állíthatom” — írja egyik visszaemlékezésében 1887-ben —, „hogyan eltekintve az évek ama hosszú sorától, mely Liszthez különféle művészeti s hazai érdekszálakkal fűzött s különösen négy éven át egy házban, szomszéd laktári viszonyban élvén s folyton érintkezvén vele: ez idő alatt oly szoros s minden irányban oly fesztelen, bizalmas viszony fejlődött ki köztünk, minővel talán kevés intimusát tüntette ki.”¹¹²

LISZT véleménye ÁBRÁNYI-ról, TREFORT Ágostonnak írt leveléből: „Engedtessek meg nekem, hogy még különösen is az Ön jóakarátába ajánljam Ábrányi urat. Ő nem szűnik meg örök érdemeket szerezni mint író, teoretikus, zeneszerző, fordító, tanár s a legnemesebben edzett magyar jellem. Érdemeinek nyilvánvalóságát bizonyosan több nyelven is elismerik majd, számos magasztaló frázissal . . . ha majd meghalt. Ragyogó nekrológ van biztosítva Ábrányinak, de remélem, hogy Excellenciád megadja neki azt a szerény elégtételt, amelyre életében van szüksége.”¹¹³

ÁBRÁNYI Liszt-cikke a *Magyar Salon* 1886 márciusi számában elsősorban azt bizonyítja, hogy LISZT a magyaroké:

„Természetesnek találhatjuk, ha olyan biographusai is akadtak már a mi Lisztünknek, a kik őt minden más nemzetnek szívesebben oda ajándékoznák, mint a magyaroknak. . . Dicsőségteljes pályájának s még dicsőbb működésének fénysugaraiból vegyen el minden nemzet, a mennyit neki tetszik. Nekünk még mindig marad elég arra, hogy azok legintenzívebb s legmaradandóbb melegét érezhessük. S ezt nem is egy, hanem számos oly ténykedésével igazolta, melyekre a világ legelső nemzetei is hiában áhítoznak. . . ha voltak is másutt vakítónál vakítóbb fényű napjai, de oly igaz és

112. *Liszt, Wagner s az 1870-iki francia—német háború.* = *Magyar Salon.* 1887. [hó nélk.] VII. köt. 148–153. l.

113. «Je me permets de recommander encore particulièrement à votre bienveillance Mr Ábrányi. Il persevère en ses longs mérites d'écrivain, théoricien, compositeur, traducteur, professeur et caractère magyare de la plus noble trempe. L'évidence de ses mérites sera certainement reconnue en plusieurs langues par nombre de phrases laudatives. . . après la mort. Un brillant nécrologue est assuré à Ábrányi, mais j'espère que votre Excellence lui accordera la modeste satisfaction qu'il requiert de son vivant.» Br. II. Nr. 245. Keltezése: 1879. V. 12.

meleg lelkesedés, ragaszkodás és szeretettel talán még nem találkozott sehol, mint hazájában.”¹¹⁴

A cikk a továbbiakban néhány anekdotával szolgál, és LISZTnek a komponálással kapcsolatos, ill. mindennapi szokásaiba nyújt bepillantást. Mindezek nem túlságosan érdekesek, s szemmel láthatóan a „közönség” igényét kívánják kiszolgálni. Dokumentumértékűnek két részlet tekinthető: LISZT dolgozószobájának leírása, melyet a *Magyar Salon* rajzolójának, SZÉCHY Gyulának a helyszínen készített rajza illusztrál; s a *Magyar Királydal* keletkezésével kapcsolatos visszaemlékezés.

„Egy alkalommal” — írja ÁBRÁNYI — „az orsz. magyar daláregyesület által kezdeményezett ‚Magyar király-hymusz’ szövegkölteményi s zenei pályázat kérdéséről cseréltem vele eszmét, korábbi fölkérése folytán átnyújtván egyszersmind neki több magyar dal- s chorálgyjűteményt, ezek közt Bartalus István ‚Magyar Orpheus’-át is. Ép ez utóbbiban lapozgatott beszéd közben, midőn véletlenül a ‚Hej Rákóczy, Bercsényi’ híres kurucz dallamra fordított. ‚Mit akarnak önök’ — szól egyszerre felvillanyozva —, íme itt van egy király-hymusz dalra való, igazán alkalmas, egyszerű, nemes és lendületes dallam, mert nem kell képzelni, hogy az afféle Haydn-hymusz-dallamot meg lehet rendelni csak úgy tetszés szerint. Természetesen, csak a szöveget kell az óhajtott célra mással helyettesíteni, s formailag egységes keretbe önteni.” — Ezzel leült s azonnal férfi-négyesre alkalmazta a dallamot, ellátva az e fűzetben látható bevezető taktusokkal. Ez eszme többé nem is hagyta aztán nyugodni, míg csak az egész mű úgy szövegileg, mint kidolgozásilag meg nem lett alkotva akként, a mint az ma már ép a ‚Táborszky és Parsch’ cég öt különféle kiadásában meg is jelent.”¹¹⁵

A ma ‚*Ünnepi dal*’ címmel általánosan ismert ‚*Magyar királydal*’ eredeti magyar szövegét épp ÁBRÁNYI Kornél egyik fia: ifj. ÁBRÁNYI Kornél írta; így a romantikusan hangzó történet igazságmagjában nem kételkedhetünk.

1886 szeptemberében a *Magyar Salon* ismét vezető helyen jelentkezik LISZT-ről szóló írásokkal és képekkel: a szomorú alkalmat erre a mester halála szolgálhatta. A kis emléklapra is visszatérnek a *Liszt Ferencz magyar szelleme* című, aláírás nélküli, valószínűleg szintén ÁBRÁNYITÓL származó cikkekben:

„Érzelmek dolgában mi sem bizonyít jobban az önvallomásnál. Különösen oly embernél, mint Liszt Ferencz, a kit a nagy világ ünnepelt s a kinek tehát nem az érdek sugalhata, hogy egy kis nemzet hí fiának vallja magát. Pedig ő azt nem egy ízben tette. Utoljára azon alkalommal, mikor a ‚Magyar Salonnak’ egy kotát adott át azzal az aláírással: *Mint szeretett hazámnak hí fia*. Ez talán az egyetlen kézirat magyar

114. Teljesen feleslegesnek tartjuk, hogy LISZT magyarságát bizonygassuk e helyen, egyrészt, mert erről számos írás jelent már meg, részben reális, részben romantikusan túlzó szemléletű (egy egész kötet kapta ezt a címet: *Liszt a miénk!* Bp. 1936, Dante); másrészt viszont maga LISZT dönti el egyértelműen a kérdést. Idézzük szavait AUGUSZ Antalhoz írt leveléből: „Man darf mir wohl gestatten, dass ungeachtet meiner beklagenswerthen Unkenntnis[! Unkenntnis] der ungarischen Sprache, ich von Geburt bis zum Grabe im Herzen und Sinne, Magyar verbleibe, und demnach die Cultur der ungarischen Musik ernstlich zu fördern wünsche.“ Pr. 249. sz.

115. U.ez a visszaemlékezés megjelent a *Zenelap* 1886/7. sz.-ban is.

nyelven, melyben magyar érzelmeit dokumentálja és kijelenti, hogy magyar akar lenni.”¹¹⁶

Fentiek alapján valószínű, hogy a kis emléklap ÁBRÁNYI közvetítésével került a *Magyar Salon*-hoz. A feliratok helyes magyarságáról LISZT úgy gondoskodott, hogy az általa német nyelven megfogalmazott szöveget magyar barátai-val lefordíttatta. Erről tanúskodik az a kis töredék is, amelyet két másikkal együtt PRAHÁCS Margit levélgyűjteménye 544. számon közöl. E töredékek egy „Herrn F. Taborsky” feliratú, 1884. április 30-i weimari postabélyegzővel ellátott borítékban maradtak fenn. Az *a*) pontban közölt töredék: „Als getreuer Ungar Liszt Ferencz” egyértelmű azonosságot mutat a „Mint magyar hazámnak hű fiá”-val. A boríték korai dátuma valószínűleg valamelyik másik töredékkel (esetleg a *b*) pontban közölt programokkal) függhet össze; az *a*) töredék utólag kerülhetett egybe a másik kettővel.

Mért választotta LISZT a *Magyar Salon* olvasóinak szánt emléklap témájául épp a hányatott sorsú, „rebellis” *Magyar Királydal* kezdő dallamsorait? Bizonyára közrejátszott ebben ÁBRÁNYI személye is; lehetett a választás oka egy kis dac is az egykori mellőztetés miatt, amit a pozsonyi, majd az 1885. III. 25-i, megkésett operaházi bemutató kevéssé tudott enyhíteni. Mi mégis többet: jelképet érünk ebben a témaválasztásban. Amikor LISZT nem *egy* jóbarátnak, pályatársnak, szakmai vagy társasági ismerősnek dedikál, hanem — egy lap olvasóin keresztül — az egész országhoz, az egész magyar nemzethez fordul: hűségét, hazafiságát, s a legnemesebb magyar hagyományokhoz való ragaszkodását óhajtja kifejezni.

Franz Liszt und seine ungarischen Zeitgenossen im Spiegel der dedizierten Liszt-Musikalien der Nationalbibliothek Széchenyi

M. PÁRKAI — ECKHARDT

In der Musiksammlung der Széchenyi Nationalbibliothek werden die Noten solcher Musikwerke aufbewahrt, welche entweder Originalhandschriften von LISZT sind, oder Abschriften resp. Drucke, die seine eigenhändige Eintragungen enthalten. Unser Aufsatz bespricht jene 14 Noten, auf welchen eine Dedikation von LISZT an eine ungarische Person zu finden ist. Aufgrund der Dokumente wird uns in wichtige

116. „Ma már tudjuk” — írja MAJOR Ervin *Liszt Ferenc magyarsága* c. tanulmányában (Bp. 1935, újabban uő: *Fejezetek a magyar zene történetéből*, Bp. 1967, Zene-műkiadó, 193—198. l.) — „hogy Liszt több ízben is élt ehhez hasonló fordulatokkal, névaláírással. Gyakran hivatkoznak Mihailovich Ödönhöz intézett levelére, melyben magyarul idézi Széchenyi István jeligéjét: 'Tiszta lélek, tiszta szándék, akár siker, akár nem.' Nem kevésbé ismeretes a 'Petőfi szellemének Liszt Ferenc' jelzéssel ellátott 4 ütemnyi kézirat-töredék, melynek fakszimilejét a Petőfi Társaság közlönye, a Koszoru közölte először 1879 áprilisában. Csapó Vilmos is felemlítette, hogy 'szintén bír tőle helyes magyarsággal címzett levélkéket válaszul meghívásaira.' MAJOR cikke egyébként szintén egy magyar nyelvű LISZT-dokumentumot mutat be: LISZT levelét b. Eötvös Józsefhez, a Pestbudai hangászegylet választmányi elnökéhez.

Beziehungen des Lebens und der Wirkung von LISZT, weiterhin in zahlreiche Gebiete des zeitgenössischen ungarischen musikalischen Lebens Einblick gewährt.

Es war Frau Katalin ÁRKÖVY geb. HODOLY, der LISZT den Sammelband seiner VERDI-Transkriptionen widmete. Katalin HODOLY, Mitte der siebziger Jahre Schülerin von LISZT, wurde später Klavierlehrerin am Landeskonservatorium (Nemzeti Zenede). Nach ihrer Eheschliessung zog sie sich von der musikalischen Laufbahn zurück, pflog aber die gesellschaftlichen Beziehungen mit LISZT weiter.

Den Klavierauszug seines — nach HERDERS Text geschriebenen — *Prometheus* dedizierte LISZT, zum Andenken an die Pester Erstaufführung, der berühmten Schauspielerin und Schriftstellerin Lilla BULYOVSZKY, die im Konzert die verbindenden Texte gesagt hatte.

Die originale Vokalpartitur der *Via crucis*, einer seiner späten Kirchenmusikwerke, bestimmte LISZT für Mátyás ENGESZER, den Dirigenten der Pester innenstädtischen Kirche. ENGESZER war der Gründer des Pester Liszt-Vereins, Uraufführer zahlreicher LISZT-Kompositionen. Die *Via crucis* kam zu LISZTS Lebzeiten weder zum Druck, noch zur Aufführung.

Die Widmung der Partitur der 3. Traner-Ode: *Le triomphe funèbre du Tasse*, ist an Ferenc ERKEL gerichtet, der — neben LISZT — die hervorragendste Persönlichkeit der ungarischen Musik des XIX. Jahrhunderts war. Anschliessend erinnern wir an einige Dokumente über die Beziehungen zwischen LISZT und ERKEL, die ihr gegenseitiges Verhältnis als Komponisten und Professoren der Musikakademie, ferner ihr menschliches Verhalten betreffen.

Unter dem Titel: *Années de pèlerinage, 3me année*, ist jene französische Publikation erschienen, die eigentlich mit den ersten 7 Stücken der *Mémoires hongroises* identisch ist. Liszt dedizierte in den vierziger Jahren dieses Werk Leó FÉSTETICS, jenem ungarischen Magnaten und Musiker, der sich als einen der hingebungsvollsten Freunde des jungen Klaviervirtuosen zeigte; später aber missbilligte er die Neuerungen des Komponisten heftig, und sogar hinderte er die Uraufführung der *Graner Messe*. Seine Rolle bei der Entstehung der Musikakademie war auch nicht immer positiv.

Die Dedikation des Auszugs für zwei Klaviere der Orchesterbearbeitung des *Rákóczi-Marsches* im Jahre 1871, mag wohl als eine höfliche Geste an Frau Krisztina FÉSTETICS geb. KUBINYI betrachtet werden.

Die *Sonnenhymne des hl. Franziskus von Assisi* wurde in Pressburg von Elek HODOLY, einem dilettanten Baritonsänger, Militärarzt von hohem Rang, vorgeführt. Das Konzert fand am 21. Dez. 1884 statt; seine Wichtigkeit gewinnt dadurch an Bedeutung, dass das *Ungarische Königsglied*, dessen Pester Aufführung bei der Einweihung des Opernhauses aus politischen Gründen verhindert wurde, hier das erstemal ertönte. Den Klavierauszug der *Sonnenhymne* schenkte LISZT im Frühling 1885 Elek HODOLY.

Die János RICHTER zugeeignete gedruckte Partitur des *Christus-Oratoriums*, mit einigen handschriftlichen Korrekturen, erinnert an das Nov. 1873 veranstaltete LISZT-Jubiläum. Diesmal wurde diese grossartige Schöpfung zum erstenmal in Ungarn aufgeführt.

Das Verhältnis Ede SZERDAHELYI's, vielverschlagenen Klavierkünstlers zu LISZT war am Anfang der fünfziger Jahre am engsten. 1851 erschien die *I. Rhapsodie in Druck*, auf deren druckfertigten Abschrift die originale Titelaufschrift von LISZT und seine Zueignung an SZERDAHELYI zu lesen sind.

Dem Komponisten und Musiklehrer, Károly THERN, gilt LISZTS Dedikation auf einem autographierten Exemplar des Satzes: *Eucharistia*, aus der Serie *Septem Sacramenta*. Beide Söhne THERNS, hervorragende Klaviervirtuosen, anerkannte Meister des Zweiklaviersvortrags, lernten unter anderen auch bei LISZT.

János VÉGH und seine Frau, Angéla BEZERÉDJ gehörten zum engsten Freundkreis der späten Lebensjahre von LISZT. VÉGH, als Vizepräsident der Musikakademie, half dem bejahrtem LISZT viel bei der Arbeit. Auch die Familiarität ihrer gesellschaftlichen Verbindungen begründet die Dedikation der vierhändigen Klavierfassung der symphonischen Dichtungen im Februar 1878.

Wir wissen nicht, für wen LISZT das Datum seines am 27. März 1879 stattgefundenen, zu Gunsten der Überschwemmten der grossen Szegediner Hochflut gegebenen Konzerts auf die Noten der aus SCHUBERTS *Trauermarsch* komponierten Klavierübertragung aufgezeichnet hat.

Von vier russischen Komponisten (BORODIN, CUI, LIADOFF und RIMSKY-KORSAKOFF) stammt jene scherzhafte kleine Serie, die den Titel „*Paraphrasen...*“ führt. LISZT schätzte diese Komposition recht hoch und schrieb auf das Titelblatt eines der Exemplare eine spassige Bemerkung: „*Executées par quatre whisteurs, dont F. Liszt...*“ Der Hinweis bezieht sich wahrscheinlich auf eine Gesellschaft von Freunden (János u. Angéla VÉGH, Kálmán u. Paula VÖRÖS VÁRKONYI, Ödön MIHALOVICH, Ferenc u. Polixena PULSZKY), wo LISZT beim Kartenspiel zur Entspannung gerne Klavier gespielt hat.

„*Mint magyar hazámnak hű fia*“ (= „Als getreuer Ungar“) — lesen wir die Schrift von LISZT auf dem kleinen Gedenkblatt für die Leser der Zeitschrift *Magyar Szalon* (= „Ungarischer Salon“), auf den er auch die Anfangstakte der Melodie des *Ungarischen Königsliedes* skizzierte. Das aus der Zeit der Kuruzen stammende, von revolutionärer Gesinnung durchtränkte musikalische Material und der in ungarischer Sprache geschriebene vaterländische Ausspruch dokumentieren LISZTS Gefühle für sein Vaterland vor der Öffentlichkeit des ganzen Landes.